

Magyarok cselekedetei

Magyarok cselekedetei

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2024

ÁDÁM, L. (2024): *Magyarok cselekedetei*. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

Valakinek holnap át kell írni a régi meséket (BRÓDY JÁNOS: István, a király)

Tartalom

KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD	9
A MONDÁK MAGYARJAI	9
A JÁSZIK KELET-EURÓPÁBAN	10
A HUNOK ELŐŐRSEI KELET-EURÓPÁBAN	12
A MAGYAROK ELSŐ BEJÖVETELE	13
A MAGYAROK (MÁSODIK) BEJÖVETELE	16
A MAGYAROK MÁSODIK BEJÖVETELE	17
A CZÉZÖNMAURI ÜTKÖZET	17
Csaba királyfi és székhelyi avarjai	18
Eleved házassága Donmagyarban	21
A magyar nép a történelem színpadára lép	23
A magyarok Levediában	28
A besenyő támadás	30
Összegzés	36
Ó-Magyarországtól Magyarorszáig	37
VÉGE A MAGYAROK CSELEKEDETEINEK	40
FORRÁSOK	41

Kezdődik az előbeszéd

Aligha van olyan nemzet, melynek eredetére és őstörténetére vonatkozólag annyi és olyan természetű kútforrás maradt volna fenn mint a magyarokra vonatkozólag, s mégis talán egy nemzetnek őstörténetét sem borítja olyan sűrű homály mind e mai napig mint épen a magyarokét (THÜRY 1896a).

A magyarok eredetét és régi tetteit részletező értekezések már jószerével mindent leírtak népünkéről és múltjáról. A kétségek azonban e tárgyban még nem szűntek meg. Jelzik ezt az újabb és újabb vizsgálódások, és az ezek nyomán közzétett tanulmányok.

A mondák magyarjai

A Biblia Noét jelöli meg az emberiség vízőzön utáni ősapjának, és a korai időkben keletkezett őstörténeti munkák az egyes nemzetek eredetét rendszerint Noé fiaihoz, illetve az általuk képviselt népcsoportokig vezetik vissza. A Biblia szerint (Mózes első könyve, 10. 2) JÁFET leszármazottai – GÓMER, MÁGÓG, MÁDAJ, JÁVÁN, TÚBAL, MESEK és TÍRÁSZ – népesítették be a Föld északi és keleti tájait. Mózes első könyve (10. 3), hasonlóképpen A krónikák első könyve (1. 6), GÓMER fiának nevezi a szkíták bibliai őst: „A Gómer fiai pedig: Askhenáz, Rifáth, és Tógármah.” ASKENÁZ következésképpen GÓMER legidősebb fia, ez pedig JÁFETÉ, aki Noé legkisebb fia. A szkíták ASKENÁZ leszármazottai. Az elrontott *Askenáz* (אַשְׁכַּנָּז: ask³naz) – eredetileg *Askuz* (אַשְׁכּוּז: asküz) – név pedig *esküd*t szavunk héberhez hajlított változata.

Hírmondóink, illetve a nép emlékezete nemzetünk történetét csak Közép-Ázsiáig tudja visszavinni.

KÉZAI (in SZABÓ 1862: I. I. 2–3) szerint a magyarok ősapja a JAPHET magvából eredő MENROT (MENROTH, NEMROTH) – MÉNRÓS (VÖRÖS MÉN) –, THANA (DANA) fia volt. Szerzőnk nem mondja meg, JÁFET melyik fiától származtatja a szkítákat, illetve magyarokat. THANA nevét szerzőnk valószínűleg (egyházatyák műveinek közvetítésével) IUSTINUS (kb. 2. század) munkájából (in IEEP 1859: I. I. 6) vette, ahol TANAUS néven szerepel. E király megszólítása a szkíták egyik istenségének, a folyóvizek szülőanyjának nevére (DANA) megy vissza. TANAUS egy idők kódébe vesző viszálykodás, a szkíták és SESOSTRIS (SESOSIS stb.) fáraó összecsapásának mesészerű történetében szerepel. Valóságos személy lehetett, de alighanem csak oldalági felmenője a magyaroknak. MÉNRÓS – és a magyar ősanya, ENETH (ÜNŐ) – nevét, ellentétben az előbbivel, a népi hagyomány tartotta fenn. DANA, úgy véljük, az időszámításunk előtti évszázadokban élehetett; MÉNRÓS és ÜNŐ talán a 4–6. században.

Szerzőnk MENROT személyét, neki tulajdonítván Babel tornyának felépítését, NIMRODDAL azonosítja. Talán megtévesztette őt a nevek hasonlósága, illetve IOSEPHUS FLAVIUS (37–kb. 100) kijelentése, aki a torony felépítését NIMROD érdemé-

nek tartja. MÉNRÓS személyét NIMRODDAL felcserélni nem szerencsés eljárás, már csak azért sem, mert utóbbi a *Biblia* szerint nem JÁFET, hanem KÁM legidősebb fia, KHÚS sarjadéka.

ANONYMUS (*in* SZABÓ 1860: 1) a bibliai hagyomány ügyében vélhetően IOSEPHUS FLAVIUS *A zsidók története* című alkotására támaszkodik. Szerinte Scythiának első királya MAGOG volt, IAPHET fia, s ama nemzet MAGOG királytól örökölte a moger nevet. IOSEPHUS a szkíták ősapjának MÁGOGOT, JÁFET második fiát, GÓMER fivérét jelöli ki: „... Mágog pedig a róla elnevezett mágogokat alapította, kik magukat szkítáknak nevezik” (IOSEPHUS FLAVIUS *in* BEKKER 1855: 1. 6).

KÉZAI szerint MENROT az özönvíz pusztítása, illetőleg a nyelvek összezavarása után Euilath (Khorasan) földjére ment, melyet az időben Perzsia tartományának neveztek. Ott ENETH nevű nejétől két fiat nemzett – nevezetesen HUNORT és MOGORT –, akiktől a hunok (Huni) vagy magyarok (Hungari) származtak.

A magyarok khorasani származása tény. Forrásokat is fel tudunk mutatni, melyek betű szerint ezt állítják. KMSKÓ (2007) szerint ABU UBAJD AL-BAKRI (1040–1094) és HARBI AL-HIMJARI (7–8. század) az onogurokról, vagyis a magyarokról (al-Ungulus) többek között ezt mondja: „hum nāqila min Hurāsān”, azaz „ők bevándorlók Horászánból”. E kijelentés azonban a valóságnak csupán végletekig leegyszerűsített változata.

Hunort és Mogort, mondja KÉZAI, egy szarvasűnő – Észak-Eurázsia pusztai népeinek Csodaszarvasa – új hazába, nevezetesen a Meotis (Azovi-tenger) vidékére vezette. Az új haza elfoglalása tény, a honszerzők azonban nem hunok vagy magyarok voltak. A hun szövetség törökös népei ekkor még Belső-Ázsia és Dél-Szibéria pusztáin éltek, magyarnak címzett nép pedig még nem létezett.

A jászik Kelet-Európában

Az i. e. 2. század vége felé – a kankarok (kakhagai skythai) foglalása nyomán – a jászí nép egy része közép-ázsiai hazájából Kelet-Európába vonult. A jászik törzse a bronzkor óta a Szir-darja, az őrsöké pedig az Amu-darja alsó szakasza mentén, Khorasmia (magyarosan Kalász) oázisának területén élt. Az ókor hírmondói első ízben az őrsökről tudósítanak. Az óperzsa királyok feliratain (i. e. 6. század) nevük saka tigrakhauda (hegyes fővegű szakák), HERODOTOS munkájában (i. e. 5. század) orthokorybantioi (felálló tarajúak). A névadó törzset forrásaink az i. e. 2. században említik először. A jászik harmadik törzséről, a rósalanokról (rhoxolanoi) első ízben (i. e. 2. század) akkor hallunk, amikor a kelet-európai pusztán, a Don és a Dnyeper között feltűntek. Meglehet, a királyi szkíták, avagy urak (ourgoi) népességéből váltak ki, és csatlakoztak a jászikhoz. A jászí nép a szkíta (esküdt) szövetség részese volt. A magyarok egy része utóbb az őrsök közül szakadt ki.

Az őrsök szállásterületei a kelet-európai pusztán kezdetben a Don folyótól kelet felé helyezkedtek el, és utóbb sem terjedtek a folyón túl, nyugat felé. Az Azovi-tenger mellékén, a Kubány folyó lapályán az i. e. 6. századtól a szkíta cirákok (sirakoi) laktak. Az i. sz. 1. század közepe táján alkalmasint az őrsök alárendeltjei lettek, és összekovácsolódtak uraikkal. A 193. évben II. SAUROMATES (2. század vége–3. század eleje) a „szkíták” és a cirákok ellen hadakozott, s legyőzte őket. Hadi sikereiről egy Tanais városában talált felirat tanúskodik (ALEMANY 2000). A cirákok neve itt jelenik meg utoljára.

A Kelet-Európában letelepedett jászokról első ízben STRABON tudósít. Időszámításunk előtt 63. táján ABEAKOS, a cirákok királya 20 000 felszerelt lovassal támogatta II. PHARNAKES (i. e. 63–47.), pontosi uralkodót. SPADINES, az őrsök fejedelme 200 000 lovast állított ki, a STRABON által felső őrsöknek nevezettek pedig még ennél is többet küldtek. A Közép-Ázsiából, közelebbről Khorasmia oázisából kivándorolt őrsök neve ekkor bukkan fel első ízben nyugati forrásban.

A következő pásztornépek, kikhez a Maiotis tava és a Kaszpi-tenger között érke-zünk, a nabianoi és a panxanoi, majd következik a sirakoi [cirákok] és az aoroi [őr-sök] törzse. Az őrsök és a cirákok, úgy tartják, az ugyanilyen nevű felső törzsek számkí-vetettjei, és az őrsök északabbra vannak, mint a cirákok. Abeakos, a cirákok királya húszezer lovast küldött az időben, amikor Pharnakes uralta Boszporoszt, Spadines, az őrsök fejedelme kétszázezret, a felső őrsök pedig még nagyobb számút küldtek, mert több földön uralkodnak, s azt lehet mondani, a Kaszpi-tenger partjának nagyobb részét uralják. Így hát behozhatnak tevéken indiai és babiloni árut, az armeniaiaktól és a mé-dektől kapják, és jólétük okán arany díszeket viselhetnek. Az őrsök a Tanais [Don] mentén élnek, a cirákok ellenben az Akhardeos [Kubány] mentén, mely a Kaukázusból ered s a Maiotis tavába ömlik (STRABON in KRAMER 1847: XI. 5. 8).

Az őrsöket az ó- és a középkor hírmondói tucatnyi (göröghöz, latinhoz stb. hajlí-tott) névvel illették. Nevezték őket szkítának (skythai), mivel a 4. század előtt e szö-vetség kötelékébe tartoztak – közelebből a közép-ázsiai szkíták, avagy a szakák (sa-kai) csoportjába –, és azon belül a más esküdtek (massagetai) (később alánok: ala-noi) kisebb szövetségéhez, a jászi nép kebelébe. Címezték őket hunoknak is, mert a 4. századtól e szövetséghez tartoztak, és azon belül az ogurok, illetve (kilenc másik néppel együtt) az onogurok ágazatához. Hozzá még ötogurok (outigouroi) is voltak: öt törzs szövetsége a bolgár (kavaró) nép kebelén belül. Forrásainkban, mindenek-előtt latin nyelvűekben, gyakorta ragadványnevük (szarmaták: sarmatae) is felbuk-kan.

A kaukázusi alánok is őrsök voltak, s a kazár népet is őrsök szervezték meg. A mordi jászokat (burtasokat) úgyszintén. A mordvinok egyik csoportját mai napig erzáknak nevezik. A bolgárok keleti szárnyát (ötogurok) is őrsök uralták, és ők szervezték a volgai bolgárok birodalmát, valamint a magyarok népét is.

A kelet-európai jászok, rósálánok és őrsök az első század közepe táján alighanem egységbe tömörültek, és ettől fogva elsősorban szövetségük elnevezését – alánok – használták. Az őrsök neve egy időre eltűnt forrásainkból. Utoljára PTOLEMAIOS (*in* NOBBE, III. 5. 19, 22, 24.) hivatkozik rájuk, a 2. század közepe táján, amaxobioi (szekéren élők), aorsoi, illetve exobygitai [amaxobioi skythai] néven. Nevük a hunok európai birodalmának összeomlása után bukkant fel újra.

A hunok előőrsei Kelet-Európában

A kínaiak az 1. század végén legyőzték a hunok (hsziungnu) szövetségét, felszámolták államukat. A hun birodalom összeomlása után népessége nagyjából helyben, vagyis Belső-Ázsiában és Dél-Szibériában maradt. Az Altaj, a Tannu-ola, az Orhon folyó, illetve a Tien-san által határolt területen élő népek jó része viszont nyugat felé vonult, és – leigázván az ott élő szkíta népeket – megszállta Közép-Ázsia pusztáinak északi felét a Déli-Urál, illetve a Volga vidékéig. Mindez az 1. és a 2. században történt, és nagyjából ez időben tűnt fel a nyugati hírmondók – DIONYSIOS O PERIEGETES (117–138. táján), PTOLEMAIOS (kb. 100–170) – könyvében az ounnoi, khounoi stb. név, illetve az Urál folyó görögösített török neve (Daixos). A hun szövetség népei nagyobb részben török nyelvűek voltak, de mongol, őszibériai stb. nyelvű csoportok is akadtak közöttük.

DIONYSIOS O PERIEGETES (*in* HOLSTEN 1828: 725–730) felsorolván, nyugatról kelet felé haladva, a Kaszpi-tenger partvidékén élő nemzeteket, a hunokat (ounnoi) a szkíták (skythai) után, a kaszpiak (kaspioi), az albanok (albanoi), a kadusziak (kadousioi), avagy gélek, a mardok (mardoi), a hyrkániai (hyrkanioi), a tapyrok (tapyroi) és a derkebiek (derkebioi) előtt említi. A „szkíták” a kelet-európai pusztán, a kaszpiak és az albanok a Kura folyó mentén éltek. A hunok egy csoportja tehát, ha hinni lehet a tudósításnak, ez időben már az Északkeleti-Kaukázus lejtőin, vélhetően a mai Derbent környezetében lakott.

Az első, név szerint említett európai hun csoport forrásainkban (pl. LUKÁCSY 1870; MÓZES CHORENEI *in* SZONGOTT 1892) I.KHOSROV (198–217) uralkodásának végén tűnt fel. A beszámolók szerint a kazárok (khazrac) és a barszilok (baslac) a Derbenti-kapun betörték Örményországba, és összezsaptak nevezett királlyal, aki elesett a harcokban. A Keleti-Kaukázusban, a mai Dagesztán területén élő jászi őrsök (görögösen aorsoi) és a barszilok (magyarosan bercelek, varsányok) szövetsége hihetőleg ez idő tájt lépett kazár néven a történelem színpadára. Forrásaink a kazárokat hunnak (honk stb.) is címézik.

Hunok és jászok (görögösen asioi, iazyges) ez időben még békében éltek egymás mellett. Olykor – az adatok inkább a jászokra (őrsökre) vonatkoznak – támadásokkal zaklatták Armeniát, máskor meg zsoldosként vettek részt az armeniai uralkodók háborúiban (ALEMANY 2000). Tették mindezt nagyjából a 4. század közepéig.

A magyarok első bejövetele

A 375. évben a hunok – vélhetően a hun szövetség egyik, bolgárnak (kavaró) nevezett csoportja – lerohanta a tanaitákat, azaz a Don, a Kubány, a Kuma és a Manyics alföldjén honos jászi őrsöket, az alán szövetség részeseit. Az eseményeket AMMIANUS MARCELLINUS és magyar hírmondók beszámolója nyomán ismerjük.

A 350. évben a hunok, eredetileg kónyok (khounoi; chionitae) egy csoportja betört a Szir-darja és az Amu-darja közére, és elfoglalta Szogdiát, s kizűrtette lakóhelyükről a Szir-darja alsó szakaszánál élő jászokat (a jászok törzsét) vagy egy részüket. E jászok később vörös hun (görögösen ermikhion), valamint eszkil néven tűntek fel az Indiai-félszigeten, illetve Közép-Ázsiában és Kelet-Európában.

Nagyjából két évtized múltán, vélhetően egy másik hun csoport a Volgától nyugatra indított hadjáratot. Seregük a 375. év táján megtámadta, legyőzte és hűbéres szövetségesévé tette a Don mellékén – a Kubány, a Kuma és a Manyics lapályán – élő alánokat (őrsöket). Egy év múlva pedig a hunok és az alánok hadai lerohanták a Don és a Dnyeper között élő keleti gótokat.

A Kaukázus fő vonulatának északi lejtőin, a Kubány és a Tyerek középső szakasza között letelepedett őrsök elkerülték testvéreik sorsát. Alkalmassal ez idő tájt alapították meg önálló országukat, Kaukázusi Alániát.

A magyar hírmondók nagyjából egyformán adnak számot a történetekről, s az eseményeket tovább görgetik a honszerzésig, beleszövén a történetbe a Kárpát-medencei avarok cselekedeteinek egyikét-másikát, főembereik nevét stb. is. (A latin szöveget fordítók a neveket „helyreigazítva” közlik, nem eredeti alakjukban.)

Tehát a világ hatodik korszakában a húnok Scythiában laktokban mint a fővény úgy megszorodván, az Űr hétszázadik esztendejében egybe gyűlekezve magok között kapitányokat, azaz vezéreket, vagy fejedelmeket állítanak, kik között egy vala Béla [Vela] Csele [Thele] fia a Szemény [Zemein] nemzetségből; kinek testvérei Köve [Cuve] és Kadocsa [Caducha] mind ketten kapitányok; a negyedik vezér neve pedig Ethele [Ethela] vala, Bendaguz [Bendacuz] fia, kinek testvérei Rova Rof [Reuva], és Buda [Buda], mind ketten vezérek valának az Érd [Erd] nemzetségből, hogy együtt egy szívvvel foglalják el a nyugoti tartományokat (KÉZAI in SZABÓ 1862: I. II. 1).

Az Úr megtestesülésétől számított háromszázhetvenharmadik évben, Valens császárnak és I. Coelestinusnak, a római egyház pápájának idejében, a világ hatodik korszakában a Szittyaországban lakozó hunok megsokasodtak; egybegyűltek és maguk közül kapitányokat rendeltek: a Zemény [Zemein] nemzetségbeli Csele [Chele] fiát Bélát [Wele], Kevét [Keue] és Kadocsát [Kadicha], Etelét [Ethele], Kevét [Kewe] és Budát [Buda], a Kadar [Kadar] nemzetségbeli Bendegúz [Bendekus] fiait, majd elhatározták, hogy benyomulnak a nyugati tájakra (KÁLTI in GERÉB 1993: 7).

Az utókor feladata, hogy az összekuszált adatokat, amennyire ez lehetséges, helyükre tegye. A 373. esztendő mint a hunok (bolgárok) készülődésének ideje, hihető. A szóban forgó főemberek többségét – BÉLA, CSELE, KADOCSA, KEVE – más források nem említik, létezésükben azonban nincsen okunk kételkedni. Ám nem tudjuk megállapítani, megfelelő helyen és időben szerepeltetik-e őket hírmondóink. Nevezettek lehetnek például a Kárpát-medencei avarok vagy ÁRPÁD népének jelei is.

ROVA (430–430-as évek második fele) – nem tudjuk, van-e jelentősége – KÁLTI munkájában KEVE névre hallgat. Nevezett bolgár uralkodó, nem különben ETELE, avagy ATTILA (434–453) és BUDA (434–445), BENDEGÚZ fia a bolgárok európai fellépése idején vélhetően még meg sem született. Az adatok származásukkal kapcsolatban is ellentmondásosak. ETELE ragadozó madarat ábrázoló címeréről értekezvén KÉZAI (I. II. 6.), ki nem mondva, a bolgárok királyát a turul nemzetséghez számítja, s ugyanígy jár el KÁLTI is (10), bár ő a madár nevét nem említi.

Jó okunk van feltételezni, hogy a hun szövetség népei már Volga vidéki szállásaikon, illetve Közép-Ázsia északi részén összevegyültek a helyben lakó szkíta népekkel. Alighanem e vegyes eredetű népesség, helyesebben csak egyik csoportja nevezte magát – egy névtelen hírmondó (CHRONOGRAPHUS ANNI CCCLIII in MOMMSEN 1892), illetve a 354. év naptárában közzétett adata szerint – bolgárnak (vulgares).

PAULUS diaconus szintűgy bolgárnak nevezi a hunokat egy 5. századi esemény kapcsán.

Egy alkalommal ugyanis, midőn a legnagyobb gondtalanság közepette mély álomba merülének, éjnek idején rajtuk ütöttek a bolgárok [vulgares], közülök sokakat levágtak, még többet halálra sebeztek és a táborban oly féktelen dühöngést vittek volt véghez, hogy magát Agelmund királyt is megölték s egyetlen leányát fogságba hurczolták (PAULUS in GOMBOS, 1901: I. 16).

Kérdés lenne, ám biztosat ezzel kapcsolatban nem mondhatunk, hunok vagy szkíták voltak-e a bolgárok fejedelmei. Mert lehet törökös egy nép, illetve főembereinek megszólítása, ám pusztán nevek alapján – főként ezen időszakban, azaz a népvándorlások idején – nemigen dönthetünk, milyen nyelvű népességet képviseltek.

Tehát a húnok benyomultak azoknak az alanusoknak területére, a kik szomszédjai a greuthungusoknak és a kiket Tanais-mellékieknek szoktak nevezni. Sokat közülök megöltek és kifosztottak, a többi szövetségi szerződéssel csatolták magukhoz és csatlakozásuk által önbizalmukban megerősödve váratlan támadással berontottak Ermenrichusnak, egy harcias és sokféle vitéz tettei miatt a szomszéd népektől rettegett királynak kiterjedt és termékeny birtokaiba (AMMIANUS MARCELLINUS in PIRCHALA 1917: XXXI. 3. 1).

Kik voltak azon Tanais-mellékiek (tanaitae), avagy alanusok (halanus) kikről itt szó esik? Nevezetesen a Don mellékén honos őrsök (aorsoi), a jászok (iazzyges) népének egyik törzse, az Alán (Alanoi) szövetség részesei. Nevezett időben a Kubány, a Kuma és a Manyics síkján, a Doni Magyarországon, vagyis Donmagyarban (Dentumoger) laktak, és a keleti-gótok keleti szomszédai voltak.

A szkíták e csoportja – magyar nevet viselő nép ez időben még nem létezett, de léteztetett a Megyer nevű nemzetség – betagozódott a hunok szövetségébe, maga is bolgárrá, illetve hunná lett, s nyilván a bolgárok mindenkor fejedelmét tekintette legfőbb urának. A szövetségeseik ezek után a Don és a Dnyeper között letelepedett keleti gótokra és hűbéreseikre, a jászi rósálanokra támadtak.

Leigázván előbb a keleti- majd a Dnyepertől nyugatra letelepedett nyugati-gótokat, a hunoknak is nevezett bolgárok csapatai a 401. évben elfoglalták az Alföldet, ahol a szkíta jászok és a rósálanok korábban (az 1., illetőleg a 3. században) ide települtek, részben szkíta, kelta, germán stb. népekkel összevegyült nemzetségeit találták.

Az Úr megtestesülése utáni négyszázegyedik, a magyarok Pannoniába történt bejövételétől számított huszonnyolcadik esztendőben a magyarok, vagyis a hunok, a rómaiak szokása szerint, egyetértő akarattal királyul emelték maguk fölé Attilát [Atyla], Bendegúz fiát, aki előbb a kapitányok közé tartozott; ő pedig öccsét, Budát rendelte fejedelmmé és bírónak a Tisza folyótól a Donig; magát a magyarok királyának, a földkerekség rémének, Isten ostorának nevezte: Attila, Isten kegyelméből Bendegúz fia, a nagy Magor unokája, ki Engadiban nevelkedett, a hunok, médek, gótok, dánok királya, a földkerekség ijedelmé, Isten ostora stb. (KÁLTI in GERÉB 1993: 10).

Nagyjából ugyanezen időben a hunok és a szkíták között kenyértörésre került sor (MAENCHEN-HELFEN 1973). A háborús szövetség szakadása nyomán az alánok nagyobb számban – germán népek csoportjainak társaságában – Délnyugat-Európába (Galliába, a Pireneusi-félszigetre stb.), illetve utóbb Észak-Afrikába költöztek.

ETELÉT és öccsét, BUDÁT a bolgárok a 434. évben tették királyukká. ETELE pedig, hihetőleg, a Tisza és Don közötti terület ügyeinek intézését fivérére bízta.

Bolgárok és őrsök (jó ideig csak hunnak címzett) szövetségében a török nyelvű népesség kezdetben a többséget képviselhette, és a vezető szerep is a törököké volt. Ám ahogyan gyarapodott a hódítások nyomán a „hunok” népessége, úgy kerültek a törökök mindinkább kisebbségbe. Kezdetben felbukkanó törökös törzsi stb. neveik (pl. akatiroi, amilzouroi, sadagarii) utóbb kikoptak a híradásokból.

A magyarok (második) bejövetele

A 668. évben a kazárok elfoglalták a bolgárok országát, egyes bolgár csoportok azonban utóbb kivonták vagy kivonni igyekeztek magukat a kazár fennhatóság alól. KOUBER (magyarosan KÖVÉR), a hagyomány szerint KOUBRATOS (magyarosan KÜRT) negyedik fia, 677. áprilisában bolgárjaival az avarok országába költözött. E bolgár csoportot nevezi LÁSZLÓ (1970, 1978) griffes-indásoknak, avagy késői avaroknak a kettős honfoglalás elméletével kapcsolatban.

ATTILA halála után törökjeink elvesztették vezető szerepüket. Kisebb-nagyobb csoportjaik letelepedtek, elsősorban a Balkán keleti részén, s utóbb elnyelte őket a délkelet-európai népek tengere. Egy részük Kelet-Európába vonult, a Dnyeper-mel léki pusztákra, és a nyugati-bolgárok, avagy hatogurok (koutrigouroi) népességét gyarapította. A hatogurok (nagyobb részben rósalánok) a Déli-Bug és a Don folyó közötti területen laktak, és az avarok alárendeltjei voltak. A keleti-bolgárok, avagy ötogurok (outigouroi) – nagyobb részben őrsök – lakóhelye a Dontól keletre eső pusztá volt. Rövid ideig, az 558. évtől ők is az avarok fennhatósága alá tartoztak, az 568. évben azonban leigázták őket a türkök.

A 628–630. évben a türkök ereje lehanyatlott, s amikor meghalt az avarok fejedelme, KOUBRATOS (kb. 632–665), a 635. évben, egyesítve a nyugati- és keleti-bolgárokat, megalapította Nagy Bulgáriát. Valamivel később, 652–653. táján a kazárok is elszakadtak a türkök birodalmától.

KOUBRATOS halála után, a 668. évben a kazárok bekebelezték a bolgárok birtokait. A bolgárok egy része Délkelet-Európába menekült. ASPAROUKH (681–701) a Keleti-Balkánon szerzett magának lakóhelyet. KOUBER pedig – mint azt a Szent DEMETER személyéhez kapcsolódó, 7. századi mondából, valamint THEOPHANES (kb. 758–817) művéből tudjuk – az avarok országában keresett menedéket.

Az Úr megtestesülésétől számított hatszázhetvenhetedik évben, száznégyszázötven esztendővel Attila magyar király halála után, III. Constantinus császár és Zakariás pápa idejében – miképpen meg van írva a rómaiak krónikájában – a magyarok másodízben jöttek ki Szittyországból ilyeténképpen: [...] (KÁLTI in GERÉB 1993: 26).

A 677. esztendőben a kazároktól elpártolt KOUBER és bolgárjai a Kárpát-medencebe, az avarok birtokaira költöztek. KÁLTÍ, illetve az általa felhasznált források magyarokról beszélnek, ennél fogva feltételezhetjük, hogy a nevezett bolgárok a Doni Magyarország területéről származtak.

A magyarok második bejövetele

Fejedelmük halála után hatalmi harc dúlt az avarok országában, s a főemberek széthúzása okán (közrejátszhattak ebben a frankok és szövetségeseik is mint felbujtók) a nemesség pártokra szakadt. Az avarok birodalmának nyugati fele a viszálykodás nyomán a frankok, illetve hűbéreseik uralma alá került. A keleten élő avarok helyi hatalmasságok, illetőleg a bolgárok fennhatósága alá jutottak, s testvérnépnek – a kelet-európai magyaroknál – kerestek menedéket. Avarjaink utóbb a magyarok köznépévé lettek, és nevüket székelyre (székhelyire, vagyis helyben lakóra) változtatták.

ÁRPÁD népének beköltözése idején – a nyolcszázas évek második felében – a Kárpát-medence korábban avarok által birtokolt területei részben idegen hatalmak kezén voltak. A Kárpát-medence nyugati fele a frankok, illetve hűbéreseik érdekkörébe tartozott. Az Alsó-Tisza vidékét s a Maros völgyét a (dunai) bolgárok tartották ellenőrzésük alatt. Bolgárjainkat mindenekelőtt Erdély aranya érdekelte. A medence keleti felében lakó avarokról, sorsukról hírmondóink a magyarok beköltözéséig lényegét tekintve hallgatnak.

A czézönmauri ütközet

A 791. évben a frankok megindították a hadműveleteket az avarok ellen. Az augusztus végén hadüzenet nélkül megkezdett támadásban frank, alemann, szász, türingiai és bajor csapattestek, illetve langobard alakulatok vettek részt. A PIPIN vezette langobard szövetségesei a Dráva és a Száva lapályán nyomultak előre, a fő haderő, illetve a bajor hajóhad pedig, szeptember-októberben, a Duna síkján, illetve a folyón a Rába torkolatáig jutott. A frank hadak kezdetben ellenállás nélkül juthattak előre a felkészületlen avarok birtokain, egészen a Bécsi-erdőig, ahol Cumeobergnél (Tulln és Zeiselmauer között) került sor az első nyílt ütközetre. A támadók győztek, de jelentős veszteségeket szenvedtek.

A magyar hírmondók is beszámolnak e csatározásról, avarok helyett azonban ATTILA népéről, hunokról beszélnek. ATTILA (ETHELA, ETHELE stb.) e helyen nem az óbolgár uralkodó, hanem az avarok kagánja.

Megismervén tehát a húnok, mennyi és milyen a nyugoti nemzet fegyvere és lelke, neki bátorodva seregökkel Tulna felé indulának, hogy Ditrikkel és Macrinussal [a frankokkal és szövetségeseikkel] megvívjanak. Kiknek jövetelét a mint Ditrik megértette, velők Czézönmaurnál szembe szálla, s reggeltől déleltig olly hevesen és dühösen folyt az ütközet, hogy Béla, Réva és Kadocsa dicső hún kapitányok azon viadalban negyven-

ezered magokkal elestek. Kiknek testeit is onnan visszavivén az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették. Elesett azon nap Macrinus is a római seregből s minél több német fejedelem, Ditrik homlokán nyíllal halálosan megsebesítettén és csak nem az egész nyugoti sereg fogságba jutván és megszalasztván. (KÉZAI in SZABÓ, 1862: I. II.4).

Csaba királyfi és székhelyi avarjai

A 794. évben belháború ütött ki az avarok országában, s a viszálykodásban megölték a kagánt és a jugurust. A kagán két fia, illetve híveik között ellentét támadt az elsőbbség kérdésében. Közrejátszottak ez ügyben a frankok is mint felbujtók.

Hírmondóink az avarokról látszólag mit sem tudnak. Székelyeknek (székhelyieknek, vagyis helyben lakóknak) nevezik őket, ahogyan ők magukat a magyarok bejövetele után címezték. Ahol pedig az avar nevet kellene mégis leírniuk, ATTILA népe-ről, hunokról beszélnek.

KÉZAI alábbi beszámolójának magvát alkalmasint történelmi tények alkotják. Tudósítását olvasván elsőként a bolgárok, avagy európai hunok ATTILA nevű urára – forrásainkban ETHELE, ETZEL stb. – gondolnánk. E helyen azonban nem csak róla, hanem az avarok fejedelméről, halálát követő eseményekről is olvashatunk. A történet – lényegét nem érintő részletektől eltekintve – hihető. Vélhetően az avarok birodalmának végnapjairól, illetve ama belviszályról, illetve következményeiről tudósít, melyről kevés szóval a frank évkönyvek is beszámolnak a 796. esztendőben. S hozzá még AVENTINUS (1477–1534) munkája is tartalmaz a szóban forgó eseményre vonatkozó hivatkozásokat.

Az elbeszéléshez nem illeszkedő részletek, illetve személynevek ATTILA, bolgár uralkodóhoz kapcsolódnak. FLAVIUS HONORIUS (393–423) a Római Birodalom nyugati felének császára, „leánya” pedig, akit KÉZAI e helyen említ, IUSTA GRATA HONORIA, III. CONSTANTIUS, nyugat-római császár (421) gyermeke volt. ALADÁR (ARDARICUS) a gepidák királya volt az 5. század közepe táján, VERONAI DITRIK (THEODORICUS, 475–526) pedig a keleti gótok ura Italiában. KRIMHILD, másként GUDRUN, avagy KRIEMHILD a germán mesék szerint azonos ATTILA, bolgár uralkodó (időben) utolsó feleségével, akit JORDANES (*in* BOKOR 1904: 49) ILDICO néven említ.

A *campo Chigle* szókapcsolat valószínűleg sövénnel körülvelt térséget, földvárat jelent. MAKKAY (2005), illetve forrásai szerint talán Cegléd városát. *Cegle* szavunk kosár kötésére, sövény stb. készítésére alkalmas fűzfajt jelent, jó eséllyel a csigolyafűzet (*Salix purpurea*).

A mint osztán halálának híre terjedt, a föld kereksege elámúla, s ellenségei nem tudják vala, sirjanak-é vagy örüljenek, rettegven töméntelen sok fiától, kiket mint valamely népet alig lehetett megszámolni. Mert azt hitték, hogy majd utána valamelyik fia uralkodik. Azonban Veronai Ditrik [a frankok langobard szövetségesei] és a németországi [frank] fejedelmek álnoksága miá, kiknek Ethele király uralkodva nyakokon ül vala, a húnok [avarok] közsege pártokra szakada, úgy hogy némelyek Csabát Ethele királynak a görög császár Honorius leányától való fiát, mások a Krimhild német fejedelemszövegetől született Aladárt törekszenek vala Ethele után királylyá emelni. Mivel pedig a józanabb rész Csabával, az idegen nemzet pedig Aladárral tart vala, azért mind ketten kezdenek uralkodni. Ditrik álnokságából osztán, ki Aladárhoz szít vala, kettejük közt a dolog háborúra kerül. Az első ütközetben tehát Aladáron erőt vesznek, de a másodikban, melly Sicambriánál [Óbuda] két álló hétig foly, Csaba hadát úgy legyőzik és szétverik, hogy Ethele fiaiból és a húnokból igen kevesen maradnak. Ez ugyanis azon csata, mellyet a húnok Krimhild csatájának neveztek s maig is e néven emlegetnek. Melly ütközetben annyi vér ömlött, hogy ha a németek szégyenből nem titkolnák és tisztán meg akarnák vallani, a Duna vizét néhány nap sem ember sem barom nem ihatta, minthogy Sicambriától Potentia városáig [Százhalombatta] vérrel volt áradva. Csaba tehát tizenötezer húnnal Görögországba Honoriushoz futa, s bár az ott kívánta marasztalni s görögországi lakossá tenni, nem marada, hanem visszatére Scythiába atyafiaihoz és rokonaihoz. Ki is mihelyt Scythiába visszatért, mindjárt kezdé sürgetni, hogy mindenestől menjenek vissza Pannoniába, hogy a németeken bosszút álljanak.

Maradt volt még a húnokból háromezer ember, kik a krimhildi csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugoti nemzetektől Árpád idejéig a Sziklamezőn [campo Chigle] maradtak s ott magokat nem húnoknak hanem székelyeknek [Zaculi] nevezték. Ezen székelyek ugyanis a húnok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia [a Kijevi Rusz] határszélein eléjük menének s Pannoniát együtt meghódítván abba részt nyertek, de nem a pannoniái síkon, hanem az oláhokkal [Blacki: bulak bolgárok] együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett. A honnan a köznép ma is mondja példabeszédben: akkor térj meg, – mondják a távozónak, – mikor Csaba Görögországból. Tehát ez a Csaba Ethelének Honorius görög császár leányától született törvényes fia, kinek fiait Edeménnek és Ednek hívták. Edemén osztán, mikor a magyarok másodszor visszatértek Pannoniába, atyja és anyja igen nagy atyafiaságával bejőve, anyja ugyanis a korozmin nemzetből való

vala; Ed pedig Scythiában marada atyjánál. Ezen Csabától származott az Aba nemzetsége. Midőn hát Csaba Scythiába visszamenvén a község előtt anyja nemes voltával hánykolódott, a húnok nemessége megveti vala, azt állítván, hogy nem igaz növendéke Scythia országának, hanem csak olyas jöttment idegen fajta. Miért is Scythiából nem kapott, hanem a korozmin nemzetből vett feleséget (KÉZAI in SZABÓ 1862: I. IV. 5–6).

A történeti feljegyzéseinkben megőrzött hagyomány szerint ATTILA halála után CSABA nevű fia a görögök (Bizánci Birodalom, Keleti-Balkán), majd a szkíták országába (a kelet-európai pusztára) vonult. Korozmin leányt vett feleségül, és egyik fia visszatért a magyarokkal a Kárpát-medencébe. Amikor a hunoknak is nevezett székelyek értesültek a magyarok bejöveteléről, eléjük mentek Ruténia határához. És így tovább. Ezen állításokkal (egyelőre) nemigen tudunk mit kezdeni, mert a nép emlékezetében – a dolgok természetéből következik – az események jobbára eredeti környezetükből és összefüggéseikből kiragadva, más keretben és kapcsolatokban szerepel(het)nek. Az avarok utolsó független fejedelmét például – a körülményekből ítélve mondáink rá hivatkoznak – a bolgár ATTILÁVAL azonosítják, tetteit neki tulajdonítják stb. A mondottak okán nem adhatunk hitelt történeti feljegyzéseink minden szavának, de a regék sorába sem utalhatjuk őket. Mindazon kijelentéseiket, melyek nem mondanak ellent az ismert tényeknek és az azokból levonható észszerű következtetéseknek, valóságosnak, illetve lehetségesnek tarthatjuk.

CSABA királyfi történetét, például, történészeink és nyelvtudósaink mesének tartják. Nevezett uralkodó létezését azonban AVENTINUS avarok végnapjairól szóló tudósítása megerősíteni látszik.

Thudun a Dunán túl, ama vidéken, ahol Ptolomaeus szerint a iazigok [jászok] laktak, a Tiszán felül nyugat felé uralkodott. E vidék fővárosa Bormanon, Thudun fejedelmi székhelye volt, ki ugyanott, nem messze Agriától [Eger], eltemettetett.

Az avarok, akik megmaradtak, visszanyerték erejüket, bizonyos Chaia-t tették meg királynak (AVENTINUS in GUNDIGLIO 1710: IV. V. 9–10).

Bormanon városát jobbára Jászberénnyel azonosítják. Magunk (ÁDÁM 2020) e nevet, kísérletképpen, Jászárokszálláshoz vagy Egerhez kapcsoltuk.

ATTILA, avar fejedelelem halála után hatalmi harc dúlt az avarok országában, s a főemberek széthúzása okán (közrejátszhattak ebben a frankok és szövetségeseik is mint felbujtók) a nemesség pártokra szakadt. Az avarok birodalmának nyugati fele a viszálykodás nyomán a frankok, illetve hűbéreseik uralma alá került. A keleten élő avarok helyi hatalmasságok, illetve a bolgárok fennhatósága alá jutottak, s testvérnépül – a kelet-európai magyaroknál – kerestek menedéket. Avarjaink utóbb a magyarok köznépévé lettek, és nevüket székelyre változtatták.

A korozmin rokonság a jászokat (ma jászok), közelebbről az őrsök (görögösen aorsoi) törzsét jelenti. Eredetileg Kalász (görögösen Khorasmia) lakói voltak. Muszlim forrásokban nevük al-Arszizjeh, al-Lariszizjeh, illetve al-Khalisz stb., azaz őrsök, avagy kalásziak. Manapság kálizoknak is nevezik őket. Ők szervezték meg a bolgárok vezérlő csoportját (ötogurok), illetve a kazárok és a magyarok népét is. CSABA tehát az őrsök közül, talán a magyarok egyik törzséből vett feleséget. Egyik fia, rokonságával együtt, utóbb visszatért a Kárpát-medencébe.

A *Képes Krónika* szerint CSABA tizenhárom évig időzött Görögországban, s a veszedelmes és nehéz utak miatt még egy esztendeig tartott visszatérése szittyai földre. CSABA tehát vélhetően a 809. év táján érkezett meg, alkalmasint az ötogurok földjére, kik Donmagyarban (a Don, a Kubány, a Kuma és a Manyics lapályán) laktak. Felesége, hagyomány szerint, korozmini (magyarosan kalászi) származású, azaz az őrsök törzséből való volt.

Eleved házassága Donmagyarban

ELEVED – a magyarok ügyekezője, a Turul nemzetség sarja, ATTILA óbolgár uralkodó ivadéka – a 819. évben, Doni Magyarországon nejlül vette EMES anyánkat, a szabar Jenő (Yenji) törzs fejedelmének leányát. Nászukból született, mint azt EMES álombéli látomásának leírása is hírül adja, ÁLMOS, a magyar nép első fejedelme.

Úr születésének 819-dik esztendejében Ögyek [Vgek], mint fõntebb mondók, a nagy idõvel elõbbi Magóg király nemzetségébõl, vala Scythiának valami igen nemes vezére, ki nejlül vevé Dentmagyerben [Dentumoger] az Önedbeli [Eunedubeliani] vezér leányát, Emes [Emesu] nevezetût, kitõl nemze fiat, kit Álmosnak [Almus] neveztek. Isteni jelenetrõl neveztek pedig Álmosnak, mivel terhes anyjának álmában isteni látmány tûnék föl saskeselyû [astur] képében, melly mintha alászállva teherbe ejtette volna õt, s úgy tetszék elõtte, hogy méhébõl folyam eredne és ágyékából dicsõ királyok származnának, de nem a magok földjén sokasodnának meg. Mivel hát az álmódást magyar nyelven álm-nak mondják, s az õ eredete álm által vala megjósolva, azért neveztek magát is Álmosnak; vagy azért neveztek Almusnak azaz szentnek mivel nemzetségébõl szent királyok és vezérek valának születendõk. De hagyján! (ANONYMUS in SZABÓ 1860: III).

KÉZAI állítása szerint (KÉZAI in SZABÓ 1862: II. I. 4) ÁLMOS (ALMUS) vezér ELEVED (ELAD) fia volt, ez pedig ÜGYEK (UGER) fia. A Névtelen jegyzõnél (v. fejezet) ELEVED (ELEUD) SZABOLCS (ZOBOLSU) atyja.

Az egymásnak ellentmondani látszó adatok nem teszik lehetővé, hogy tisztán lássunk, egyértelműen állást foglalhassunk valamennyi kérdésben. Úgy gondoljuk, *ügyek* lehet méltóság neve is, a törökös *boyla* (előljáró, felügyelő) magyar megfele-

lője. Számolhatunk tehát ama lehetőséggel is, miszerint az *ügyek* kifejezés ELEVEDRE (avagy ELŐDRE) a magyarok első ügyelőjére utal. Nevezett, hajlott kora ellenére alighanem részt vett a honszerzésben, és lehetett SZABOLCS nevű fia is.

Dentumoger a magyarok – pontosabban az ötögurok – egykori, Don-melléki házája a Kubány, a Kuma és a Manyics környékén. Nevét Donmagyar, Doni Magyarországalakban is írhatnánk.

Az *eunedubeliani* kifejezés visszafejtésével többen is próbálkoztak. CZUCZOR és FOGARASI (1874: Ugek szócikk) szerint e szó a mongol *önetü*, *önetei* (becses, nagybecsű) kifejezésben gyökerezik. S hozzáteszik „... a *-belianus* végezet lehet a magyar *beli* is, minthogy Anonymus néha a végzeteket magyarosan írja, mint Szabó K. is vélekedik, s akkor *önetü* lehet helynév.” BALOGH (1993) szerint a szóban forgó kifejezés tartalma *jenődbeli* (elhagyván a segédhangzót *Jenőbeli*, avagy *Jenő törzsbeli*), SZABADOS (2010) szerint pedig *ünődbeli*.

Vélekedésünk szerint BALOGH megfejtése a leginkább hihető. *Eune*, vagyis *Jenő* a szótő; a *d* segédhangzónak, a szó végi *u* pedig a névszó jelölésének tűnik. Egy időben, úgy tűnik, latin átírásban jelölni igyekeztek a magyar névszókat (ÁDÁM 2022). A magyar–latin *beliani* kifejezés tartalmát pedig valamennyi szerző felismerte.

EMES anyácskánk – *eme* a mongolban *nő*, *feleség*, a mandzsuban *anya* (CZUCZOR és FOGARASI 1874: Ugek szócikk) – a szabarok Yenji, magyarosan Jenő törzséből származott, a törzs vezérének leánya volt. Neve a magyar *em* gyökből is levezethető: „EM (3) kiavult áth. [átható ige] 1) szop. V.ö. EMIK. 2) Eszik.” *Emes* pedig „Szoptató csecscsel ellátott, nősténycsecsü. Innen lett betűáttétellel vagy helycserével: emse (emsedisznó).” (CZUCZOR és FOGARASI 1864). Az EMES név ez értelmében is végeredményben *etető*, *szoptató*, vagyis *anya*.

BALOGH (1988) a Jenő törzs nevének visszafejtését is megkísérelte, mégpedig a finnugor alapnyelvre építve. Szerzőnk hosszadalmas levezetés után – inkább megérzéseiben, mintsem a nyelvészeti szemfényvesztésben bízva* – rátapintott a megoldásra (fiatal, gyenge, növendék, zsenge és a többi).

* Az uráli (finnugor) alapnyelv minden eleme feltételezett, kikövetkeztetett, nem valóságos (pl. HAJDÚ 1962, 1966; BERECZKI 1986; HONTI 2001; PUSZTAY 2020). Ennélfogva bármilyen, az alapnyelvre hivatkozó megállapítás – beleértve a népünk és nyelvünk korai történetére vonatkozó kijelentéseket is – feltételezett, képzetes. Nyelvészeink azt állítanak, amit csak akarnak, mert feltevéseiket nem lehet ellenőrizni. Nincsenek az „alapnépesség” feltételezett együttélésének idejéből, a kb. hatezer éves múltból származó nyelvm emlékeink – jeles szakembereink (pl. HAJDÚ 1962; HONTI 2021) ezt maguk is hangsúlyozták –, melyekkel a kikövetkeztetett nyelvi elemeket összevethetnénk. A mondottak okán a történeti összehasonlító módszer alkalmasságát, megbízhatóságát sem lehet ellenőrizni.

ELEVED a 803. év táján született Donmagyarban. Születésének idejét, nem különben ÁLMOSÉT és ÁRPÁDÉT (820., illetve 836. körül) csak házasságának a Névtelen jegyző által rögzített időpontjához viszonyítva, találgatással tudjuk megállapítani. Fiaikat elődeink tízéves koruk táján tekintették teljes jogú családtagnak, és korán ki-házásították őket. Nem tévedhetünk sokat, ha ELEVEDDEL és utódaival kapcsolatban tizenhat éves korban kötött házassággal számolunk.

ANONYMUS tudósítása szerint a szövetségeseket házassági kapcsolatok kötötték szorosabban egymáshoz, ami megmagyarázza, miért csatlakozott négy szabar törzs az ötögurok közül kiszakadt kavarókhoz, és költöztek utóbb együtt a Kárpát-medencébe.

A magyar nép a történelem színpadára lép

A 837. év táján belháború ütött ki a kazárok országában. A lázadás valószínűleg vallási kérdések, illetve az ez idő tájt végrehajtott államcsíny okán törhetett ki. A felkelésben részt vevő ötögurokat a hatalom birtokosai (véltetően idegen erők közreműködésével) levertek. A legyőzöttek egy része lakóhelyéről, a Kubány, a Kuma és a Manyics vidékéről a Volga (Atel, Etel) és az oghuzok (ouzo)i későbbi birtokai, másként fogalmazva a Volga és az Urál folyó közé költözvén foglalt magának új lakóhelyet, mégpedig a Szamara folyó mentén. A bolgárok, avagy kavarók e szakadár csoportja (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat), s a hozzájuk társult négy szabar törzs (Tarján, Jenő, Kér, Keszi) szövetsége ekkor lépett önálló népként a történelem színpadára. Első vajdájuk – ötörök boyla (előljáró, felügyelő) – megszólítása görögösen, névszói toldalék és országnév képző nélkül, LEBED, magyarosan ELEVED, mai szóhasználatnál ELŐD volt.

A 740. év táján BULAN (kb. 740–786), tisztben első a kagán után, MÓZES hitére tért, és példáját más kazár előkelők is követték. A 800. év táján OBADIJA (kb. 786–809), BULAN unokája, illetve pártja magához ragadta a hatalmat. Félreállították útjukból az uralkodót, de nem tették le trónjáról, hanem vallási szereppel ruházták fel. A judaizmust államvallássá léptették elő, és ennek emlékeztére a 837–838. évben pénzt (yarmak) bocsátottak ki, melynek felirata: *A kazárok országa*, illetve *Mózes, Isten hírnöke*. OBADIJA után fia uralkodott, majd annak fia s így tovább – mindahányan bibliai nevet viseltek –, s törvény szerint idegen nem ülhetett trónra. Ilyenképpen nyert végleges formát a kettős királyság intézménye, mondja Апрамонов (1962), illetve ТОЛСЗТОВ (1986), a kazárok országában.

A hatalomátvétel nyomán a korábbi rend hívei, a kazár hadsereg magvát képező őrsők, közelebről a Kubány, a Kuma és a Manyics mentén élő ötögurok, fellázadtak, a hatalom birtokosai azonban – feltehetően idegen erők segédletével – levertek a felkelést. Akik túléltek a vérengzést, nagyobb részben elmenekültek, kiváltak a kazárok kötelékéből, és magukat nem kazárnak, hanem korábbi kötelékük neve nyomán kavaronak, vagyis bolgárnak címezték. Akik pedig, hasonlóképpen, nem tud-

tak megbékélni az új vallással és annak törvényeivel – a szabarok egy csoportjáról van szó –, szintén hátat fordítottak a kazárok birodalmának. A kavarók és a szabarok szövetségre léptek egymással, vérrel megpecsételt szerződést kötöttek, és utóbb magyar – törökösen madzsar, baskort stb. – néven írták be nevüket a történelembe. A bizánciak jobbra törköknek, vagyis törököknek nevezték, mások (a szót saját nyelvükhöz igazítva) onoguroknak címezték őket a hun szövetség tíz népből szerveződött ágazatának neve nyomán.

A nyolcszázharmincas évek előtt – a mondottakból következik – „magyar” nevet viselő nép nem létezett, csupán hasonló (Magyar, Megyer) nevű bolgár, közélebről ötögur nemzetség

Tudni való, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással és holmi kabaroknak nevezték őket.

Ennek következtében a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is.

Mivel pedig a háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket. Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében, aki máig is megvan (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 39).

Vegyük sorra a forrás legfontosabb állításait tételesen.

A kavarók [törökösen bolgárok] a kazárok nemzetségéből valók. Más szóval a kavarók és a kazárok népessége – bár más-más nevű közösség alakulatához tartozott – azonos eredetű volt. De érthetjük úgy is, hogy a kavarók a kazár nép kötelekéhez tartoztak. És tekinthetjük, ha úgy tetszik, mindkét feltevést helytállónak.

A kavarók körében lázadás ütött ki a [kazár] kormányzat ellen, és az ennek nyomán támadt belháborúban a kormányzati erők kerekedtek felül. A [kavarók] egy részét [a győztesek] lemészárolták, más részük pedig elmenekült, és letelepedett a türkökkel együtt a besenyők földjén. A kavarók és a türkök „barátságot kötöttek” egymással, és valamiféle kavaróknak nevezték őket [nyilván csak a kavarókat]. (A mondottakat ilyenképpen is értelmezhetjük: a kavarók, elszakadván a kazároktól, korábbi kötelékük nevével illették magukat.)

Történet- és nyelvtudásaink szerint (pl. Тóтн 2015) a türköknek neveztettek a magyarokkal azonosak. Meggyőződésünk szerint azonban – állításunk mellett alább érvet is felhozunk – az e helyen türköknek neveztettek a szabarok egyik csoportját

képviselték, akik sorsközösséget vállaltak a szakadár kavarókkal. A besenyők földje pedig – mint később látni fogjuk – a Volga és az Urál folyó közötti pusztá volt, ahol a besenyők a 840. évtől a 895. évig laktak.

A [kavarók] a kazárok nyelvére is „megtanították” a törköket [szabarokat], és [véltetően a kavarók] mostanáig [KONSTANTINOS, pontosabban a *De Administrando Imperio* szerkesztése idejéig (948–952) használják e nyelvet [a kazárokét], de tudják a törkök [szabarok] másik nyelvét [véltetően az ótörököt] is.

AHMAD IBN FADLÁN (877–960) szerint „A kazarok nyelve nem hasonlít sem a turk, sem a perzsa nyelvhez, sőt a világ egy nyelvéhez sem.” Ezt mondja AL-ISTAHRI (?–952 után) és – az „igazi” kazárok, alkalmasint a birodalom szervezőinek nyelvéről szólva – IBN HAUKÁL (?–kb. 978) is: „A kazar nyelv különbözik a török és perzsa nyelvtől s a világnak egy olyan nyelve sincs, mely az övékhez hasonlítana.” A szomszédos népek, egyebek között a volgai bolgárok nyelvéről szólva AL-ISTAHRI így nyilatkozik: „A bolgár nyelv a kazarhoz hasonlít, a burtasz-oknak más nyelvük van. Hasonlóképpen az orosz nyelv különbözik úgy a kazartól, mint a burtasztól.” IBN HAUKÁL megfogalmazása szerint: „a bolgár nyelv is olyan, mint a kazar nyelv.” (Az idézett mondatokat KUUN GÉZA fordította.)

Vagyis, a mondottak lényegét megragadva, a kazárok és a bolgárok uralkodó népességének nyelve alkalmasint hasonló (vagy azonos) volt, de különbözött a környékbeli jelentősebb népek – törökök, irániak, burtaszok (mordi jászok), szlávok – nyelvétől. Mivel pedig a kavarók (nevük tanúsága szerint) bolgárok, s hozzá még „a kazárok nemzetségéből valók” voltak, az ő nyelvükre is a mondottak vonatkoznak. Nem úgy az e helyt törköknek nevezettek. Az ő nyelvük hovatarozására csupán nevükből – görögösen *sabartoi asphaloi*, azaz *állhatatos szabarok* (lásd: 38, 3–13, 24–31) – következtethetünk. A szabar népnév gyökere alkalmasint a törökös *sabır* kifejezés, melynek jelentése *állhatatosság, kitartás, türelem* stb. Vagyis az e helyen törköknek nevezett szabarok jó eséllyel törökös nyelvűek voltak. Ez esetben pedig aligha azonosíthatók a magyarokkal.

Forrásunk harmadik bekezdése szerint a [kavarókat] harci erényeik okán – háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és elöl jártak – [véltetően kavarók és szabarok közös akarattal] az első törzsek rangjára emelték. A kavarók három törzse [talán csak tudósítónk feltételezése szerint] egy fejedelem irányítása alatt áll, és a szóban forgó főember máig [KONSTANTINOS idejéig] is megvan.

Jeles történet- és nyelvtudósaink, mint említettük, úgy gondolják, hogy a *türkök* kifejezés itt és másutt a magyarokra vonatkozik, a „háborúban elől jártak” és „az első törzsek rangjára emelték őket” szófordulat pedig a kavarók – mint csatlakozott nép – alárendelt szerepét jelzi. Vélekedésünk szerint e helyt ellenkezőjéről van szó. Vagyis a mondottak szó szerint értendők: az első törzsek rangjára *emelték* őket.

Lehet – példa kedvéért –, de nem sok haszna van találgatni, készítették-e, és ha igen, miféle megfontolások BULCSÚT (magyarosan BÖLCS), hogy elferdítse, megszipótse a valóságot a bizánci uralkodó kérdéseire válaszolva (DÜMMERTH 1973). „Szégyellte volna, ha azt kell mondania: azért, mivel az ő népe őseit még Álmos fejedelem hódoltatta és hajtotta maga előtt a harcban, ősi, lovasnomád szokás szerint.”

KONSTANTINOS határozatlan állításaival eddig is voltak gondjaink, itt azonban komolyan elakadunk. A forrás 38. fejezete (3–13. sor) a türkökkel (említett helyen: magyarokkal) kapcsolatban hét törzsről beszél, e helyen (39. fejezet), illetve a következő, 40. fejezetben azonban nyolc [magyar] törzsről esik szó. Hogy itt valami zavar lehet, azt az ellentmondásos adatok is valószínűsítik. E helyt például a kavarók három törzséről esik szó (s azt is megtudjuk, hogy „maig”, azaz KONSTANTINOS idejéig egy főember uralta mindhármát), az alább következő szövegben azonban (betű szerint) csak egyről értesülünk.

Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtüggyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 40. 3–7).

Nézetünk szerint – a szó végi *éta* vélhetően a magyar birtokos személyjel megfelelője – helyesebbnek látszik a görög szövegben előforduló törzsneveket itt magyaros alakban visszaadni. „Első a kavaróknak (Κάβαροι) a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második Nyéké (Νέκη), harmadik Megyeré (Μεγέρη), negyedik Kürtgyarmat (Κουρτουγερμάτου), ötödik Tarján (Ταριάνου), hatodik Jenő (Γενάχ), hetedik Kéré (Καρή), nyolcadik Keszié (Κασή).”

Minden rendben levőnek látszik, ám ha a kavaróknak három törzse volt, akkor tíz törzs nevének kellene itt sorakoznia. A kavarók törzseit – mondhatnánk –, mivel egy fő uralma alatt álltak, tudósítónk egyként kezelte. Nyolc magyar törzsről mindazonáltal egyetlen más forrás sem tudósít. Muszlim szerzők például csak hét magyar törzsről tudnak, és a 38. fejezetben (3–13. sor) tudósítónk is csupán hétről beszél.

Úgy gondoljuk, magyarjainknak – nem több és nem kevesebb – hét törzse volt. KONSTANTINOS állítását ekként értelmezzük. Első a kavarók [három] törzse: Nyék, Megyer és Kürtgyarmat. Nyék szavunk rokonértelmű megfelelője *sövény* (védmű). Megyer – *Magor* szavunk törökös–magyaros alakja – a szkíta Mag istenségre hivatkozik. Gyarmat, mint neve is hirdeti, Kürt törzsét gyarapította, azaz Kürt gyarmata volt. Négy törzs a szabaroké: Tarján, Jenő, Kér és Keszi. Az első – Tarján, Tárkány – alighanem a mesteremberek pártfogó istenségére hivatkozik. A *᠔apxan* (darkhan) szó a mongolban *iparost, kézművest, mesterembert* jelent. A második – Gyana, Jenő – ötörök *Yenji* (fiatal, új; gyenge; és a többi) kifejezés magyarhoz hajlított alakjának tűnik. Használhatták istenség neve gyanánt és köznévi értelmében is. A harmadik – magyarázatára több lehetőség is kínálkozik – vélekedésünk szerint a mongol *хэрээ* (kheré: holló) töre megy vissza. A kereitek is a hollót tartották mondabéli ősöknek, illetve istenségüknek. És végül a negyedik, *kesäk* vagy *хэцэг* (kheszeg) – magyarhoz hajlítva Keszi – egyik jelentése a törökben, illetve a mongolban *darab, rész* stb. Más szóval a Keszi törzs töredék lehetett. A magyarok hét törzse közül tehát három szkíta, négy pedig török volt. A névadó s egyúttal bizonyára a vezérlő törzs – Megyer – előbbieik közül került ki.

A magyar nép, illetve vezérlő törzsének névadója, jobban mondva megszólítása nem szerepel forrásainkban. Nevére csupán következtetni tudunk. JÁKÚT AL RÚMI (1179–1229) – AHMAD IBN FADLÁN tudósítására hivatkozva – a baskírokról, vagyis a Volga és az Urál folyó vidékén visszamaradt magyarokról hosszasan értekezik. Hivatkozik, jóllehet nevét (Mag) nem említi, a szóban forgó szkíta istenségre is.

Közülik mindegyik egy fadarabot penis formára farag, s azután nyakába akasztja; ha utazni, vagy pedig ellenséggel szembeszállni kíván, megcsókolja s előtte leborulva azt mondja: „Úristen, tégy velem így meg így!” Erre azt mondtam a tolmácsnak: „Kérdezd meg valamelyiket, miféle érve van erre nézve, és miért tekinti istenének!” Felelte: „Azért, mert én is ehhez hasonlóból jöttem a világra, és nem ismerek kívülé mást, ami létrehozott volna” (KMOSKÓ MIHÁLY fordítása).

Végül pedig a 40. fejezet szövegéből itt idézett utolsó mondat – „És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le” – kijelenti, hogy a kavarók [bolgárok] és a türkök [szabarok] egy-egy csoportja szövetségben egyesült, és megismétli a 39. fejezet állítását, miszerint a szövetség részesei a besenyők földjén telepedtek le.

A magyarok Levediában

A kavarók és a szabarok egy-egy csoportja a Volga és az Urál folyó közötti pusztán, a Szamara folyó mellékén foglal magának lakóhelyet. A kazár uralkodó hűbéres szövetséget ajánl a magyaroknak, s a szövetséget házassággal is megerősítik. Ez időben kerül sor a fejedelmválasztásra is.

A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevééről Levediának neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívtak. Ezen a helyen, az imént említett Levediában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 3–13).

A türkök népe régen Kazáriához közel foglalt magának területet, és e hely forrásunk szerint [tekintélyben] első törzsi vezetőjük – [görögösen] LEBEDIAS – nevét viseli. E főember tisztsége pedig [görögösen] *boebodos* volt, miként a [tekintélyben] utána következőké is. Lebediában kanyarog a [görögösen] Khidmas folyó, melyet [görögösen] Khingilousnak is neveznek. De az időben nem türköknek, hanem sabartoi asphaloi-nak nevezték őket. A türköknek hét törzsük volt, de sem saját, sem idegen fejedelem fölöttük soha nem volt, hanem vajdák intézték ügyeiket, és ezek között első volt [alkalmasint előkelő származása okán] LEBEDIAS.

A türkök kifejezés a forrás első és negyedik mondatában alighanem a magyar népre (kavarókra és szabarokra együtt) hivatkozik, a *régen* és az *abban az időben* fordulat pedig a feltételezett 837. évre. Ha tudósítónk célzottan a szabarokat említi (a harmadik mondatban, mely nézetünk szerint nem illik ide), az esetben a *sabartoi asphaloi* szókapcsolatot használja.

A sabartoi, avagy szavárd stb. kérdéssel kapcsolatban közzétett műveket vaskos könyvvé lehetne összefűzni. Fölöslegesnek látszik itt valamennyi vélekedést sorra venni, lényegüket elismételni. A különféle elképzeléseket már többen is összefoglalták, pl. TÓTH (2015), SENGÁ (2019).

Lebediáról, a kazárok földjéhez közeli helyről nem csak azt tudjuk, hogy ott kanyarog a Khidmas, avagy Khingilous folyó, hanem azt is (39.; 40. 3–7), hogy e terület [később] a besenyők lakóhelye volt.

Lebedia szerintünk – az alábbiakban megkíséreljük bizonyítani, miszerint azonos „Etelköz” – a Volga és az Urál folyó között, közelebből a Szamara folyó (a magyarok idejében Khidmas, avagy Khingilous) mellékén keresendő. Feltételezzük,

hogy utóbbi vízfolyás a szóban forgó időben a hun szövetség népeinek kard (ótörök *qingraq* vagy *qin̄iraq*: kétélű kés) képében tisztelt hadistenségének nevét (magyarosan *Kingir* vagy *Kingira*) viselte (KAO 1960; PAN KU 1975; GROOT in BAKAY 2006). A mondottaknak megfelelően a görögös Khidmas-t Képmásként is értelmezhetjük.

A vajda – mongol *боунх* (bojlokh), ótörök *boyla* (előljáró, felügyelő stb.) – se regvezér, törzsi vezető, avagy (magyarosan) *ügyekező* volt. LEBEDIAS neve, névszói toldalék és országnév képző nélkül görögösen LEBED. A szkíták nyelvén ELEVED, mai szóhasználatnál ELŐD. A szóban forgó megállapítások többsége nem új. Hasonló eredményre jutottak jóval korábban már mások is, pl. THURY (1897b).

Az idézett szöveg utolsó mondatának lényeges megállapításaival kapcsolatban – magyarjainknak hét törzse volt, és soha nem volt fölöttük fejedelem – a következőket mondhatjuk. Igazolva látjuk azon véleményünket, miszerint a törzsek számát illetően a 39. és 40. fejezet (3–7. sor) adatai helytelenek. S mert a magyaroknak nem volt korábban fejedelme, alátámasztja feltevésünket, miszerint nevezett nép (a 837. évnél) korábban nem létezett, s így fejedelme sem lehetett.

Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 13–19).

Magyarjaink „együtt laktak” a kazárokkal három esztendeig, és együtt harcoltak velük minden háborújukban. Kazária uralkodója, a szövetséget megerősítendő, nemes kazár nőt adott feleségül ELEVEDNEK, gyermek azonban – a tudósító talán fiú utódra gondol – e házasságból nem született. ELEVED vitézségének nagy híre talán nem, nemzetsége fénye azonban alighanem onnan eredt, hogy ATTILA, bolgár fejedelem nemzetségének sarja volt: „... Álmos vezér, Ögyek fia, Attila király nemzetségéből való...” (ANONYMUS in SZABÓ 1860: VIII); „... Árpád, Álmos fia, ki Előd fia, ki Ögyek fia volt, a Turul nemzetségből...” (KÉZAI in SZABÓ 1862: II. I. 4).

Kevés idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy 'azért hívtattunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közül az első, nemzedet fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak'. Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy 'nagyra értékelem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom ne-

ked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztségedhez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább a fejedelem, aki rendelkezésekre áll'. Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embe-reit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték a türkökkel, a türkök pe-dig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vi-tézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye sze-rint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más feje-delmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia feje-delme (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 31–55).

„Kevés idő múltával” Kazária fejedelme magához hivatja ELEVEDET, és hűbéres szövetséget kínál a türköknek [magyaroknak]. ELEVED elfogadja az ajánlatot, a fejedelmi tisztséget azonban nem. Maga helyett másik főembert ajánl, ÁLMOST, illetve annak fiát, ÁRPÁDOT. Magyarjaink pedig, állítja a császár, utóbbit emelik maguk fölé. S megerősíti korábbi kijelentését, miszerint a türköknek [magyaroknak] korábban nem volt fejedelme.

Ami a lényegét illeti, a kazárok uralkodója aligha volt olyan helyzetben, hogy előírhatta volna a magyarok vezetőjének, mit tegyen. Felajánlotta a szövetséget – és vélhetően a korábban (38. 13–19) említett kazár hölgyet –, valamint a hűbéres viszonyt. ELEVED a szövetséget (és a feleséget) elfogadta, az alárendelt szerepet azonban tapintatosan elutasította.

A fejedelemválasztással kapcsolatos állítások észszerű szempontokkal és nemzeti hagyományunkkal is ellenkeznek. Egyrészt, magyarjaink aligha választhatták ÁRPÁDOT – aki a 840. év táján körülbelül négyéves lehetett – nagykorú, vezetésre alkalmas apja helyett. S talán ELEVED sem mondott le a fejedelmi tisztségről fia javára. Valószínűbb, hogy a törzsfők az ifjú ÁLMOST tartották alkalmasabbnak a vezető szerepre. Másrészt, hírmondóink a magyarok első fejedelmeként ÁLMOST nevezik meg. KONSTANTINOS ezzel szemben a fejedelmi címet ÁRPÁDNAK tulajdonítja. Talán azért, mert ő ÁRPÁDOT ismerte a magyarok fejeként.

A besenyő támadás

A besenyőket a 840. esztendő táján elűzték közép-ázsiai hazájukból az oghuzok. A besenyők háborút kezdtek a kazárokkal, de vereséget szenvedtek, s megfutamodtak. Feldúlták magyarjaink szálláshelyét – a magyarok fő serege ez időben hadjáraton volt –, és maguk telepedtek le a magyarok korábbi birtokaira.

A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelemben volt használatos), ezek hát a kazárok ellen háborút indítván és legyőztetvén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni, és a türkökére letelepedni. (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 19–23).

A besenyők háborúba kezdtek a kazárok ellen, de vereséget szenvedtek, és elhagyván saját lakóhelyüket (nem tudjuk meg, hogy ez hol lehetett), a türkök [magyarok] földjein telepedtek le. E birtokokra, vagyis a magyarok korábbi uradalmára hivatkozik KONSTANTINOS a 39. és a 40. fejezetben (3–7. sor) a „besenyők földje” szókapcsolattal.

A 840. év táján az oghuzok Közép-Ázsiában elfoglalták a kankarok és a besenyők szállásterületeit. Utóbbiak – három kankar és öt kimek-kipszak törzs szövetsége – a Szir-darja alsó szakaszától, illetve az Aral-tó környékéről a Volga és az Urál folyó közére vonultak.

Az Aral-tó környéki harcokról egy 787–848. év között szerkesztett ujjur követjelentés tibeti fordítása ad hírt (PAROŇ 2021).

Tőlük [I-byil-kor törzs] északnyugatra van a Be-ča-nag törzs; ötezer harcosuk van. Háborút folytattak a hor-ok [oghuzok] ellen.

AL-MASZÚDI (kb. 896–956) vélhetően ugyanezen viszálykodásról ad hírt, és a magyarokat is a harcok részeseként említi. Háborúk voltak a turkok négy fajtája – Bağanāk, Yagnī, Baġġird és Nūkabarda (e neveket a besenyőkhöz, illetve a magyarokhoz társítják) –, valamint az oghuzok, a karlukok és a kimekek között az Aral-tó környékén. (Oghuz a hunok szövetségének ágazata; a kunok, ujjurok stb. összefoglaló neve.)

„A tudományok fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvében” említettük, mi volt az oka annak, hogy a turkok e négy fajtája Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Ġuzzīya, a Ĥarluĥīya, a Kīmākīya között a Ġurġān-tó mentén (KUUN GÉZA fordítása).

Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloinak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 24–31).

A türkök [magyarok] népessége a besenyőkkel folytatott harc nyomán kettészakadt. Az egyik néprész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le. E csoportot mostanáig [KONSTANTINOS idejéig] sabartoi asphaloi névvel illetik. Eddig a szöveg – bár

nem tudjuk meg, pontosan hol telepedtek le a szabarok – egyértelmű. Nem így a következő állítások. A másik néprész – közli hírmondónk – ELEVED vezetésével nyugatra, az Etelküzü (a görög szövegben Atelkouzou) nevű *helyekre* ment lakni, ahol mostanában [KONSTANTINOS idején] a besenyők népe lakik.

Az Etelküzü (Atelcuзу) kifejezést BUDAI ÉZSAIÁS (1766–1841) gondolta ki az elrontott *Atelkouzou* nyomán, és a Dnyeper–Prut közötti terület megjelölésére használta. E szókapcsolat megítélésünk szerint a Volga (Atel, Etel) és (kai) az oghuzok (alanyesetben Ouzoi) nevű helyre, vagyis a Volga és az oghuzok birtokai közötti területre, a Volga és az Urál folyó közére hivatkozik. Csakúgy, mint a 40. fejezet 13–27. sora (lásd alább).

Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Morávia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. És attól fogva a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel. A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 55–65).

A besenyők néhány év múltán – a magyarok fejedelmválasztása után – összecaptak a türkökkel [magyarokkal], és elűzték őket [lakóhelyükről]. A türkök [magyarok] pedig elvándoroltak, s megszállták [egyebek között] Nagy Moráviát. Azon néprésszel pedig, mely keleten, Perzsia vidékén telepedett le [nevezetesen a szabarokkal], e nyugati vidéken lakó türkök [magyarok] mostanáig [KONSTANTINOS idejéig] tartják a kapcsolatot.

A körülményekből ítélve – első alkalommal (38. 24–31) ELEVED vezette a népet, e helyen pedig ÁRPÁD (hihetőbben ÁLMOS) – ez egy második besenyő–magyar csatározásnak tűnik. Ám alkalmasint azonos esemény a kettő. KONSTANTINOS művének besenyőkről szóló 37. fejezete (lásd alább) csak egyetlen besenyő–magyar összecsapásról ad hírt, s ez erősíteni látszik állításunkat.

A magyarok korábbi lakóhelye az Etel és az úzok birtokai között volt, de aligha nevezték az ott kanyargó Etel (Volga) nyomán Etelnek és Küzünek (a görög szövegben Etel kai Kouzou). A *mostanában* határozószó hivatkozhat KONSTANTINOS idejére, ám ezen értelmezés nem megfelelő. A besenyők ugyanis a 950. év táján már jó ideje a Dnyeper–Szeret vidékén éltek, nem a Volga és az Urál folyó között. A *most* határozószó viszont – magyarjaink a 881. évtől már bizonyíthatóan a Kárpát-medencében laktak – helyénvaló.

Magyarjaink első szállása – e tartományra hivatkozik KONSTANTINOS *Lebedia*, valamint *Atelkouzou* és *Etel kai Kouzou* névvel – a 837–840. év között a Volga és az Urál folyó között volt, feltételezésünk szerint a Szamara folyó mellékén. E területet foglalták el a besenyők a 840. esztendőben. A magyarok népe elköltözött innen, de nem a fenti nevekkal illetett helyre – hiszen ott laktak –, hanem (valamivel később) a Kárpát-medencébe.

A 38. fejezet (24–31. sor) állítása a mondottak tekintetében hibás, a 40. fejezeté (13–27. sor) ellenben elfogadható. Az első állítás („Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre”) a 39., illetve a 40. fejezetben (3–7. sor) vázolt állapotot tükrözi: „letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén”, illetve „a besenyők földjére telepedtek le”. Magyarjainknak ekkor még nem volt fejedelme. A második állítás („elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most is laknak”) viszont a Kárpát-medencébe vezető útról szól, melyre a fejedelmválasztás után került sor: „a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket”.

A magyarok népessége a besenyőkkel folytatott hadakozás nyomán – alkalmasint nem elsősorban a vereség, hanem megosztottsága okán – kettészakadt. A szabarok egy csoportja – hihetőleg a Keszi törzs népességének egy része – visszatért régi hazájába, a Keleti-Kaukázus északi előterébe. (A szóban forgó törzs, gyanítható, ekkor vette fel a „töredék” nevet.) Magyarjaink derékhada ELEVED vezetésével átkelt a Szamara folyón, és a Cseremsan folyóig terjedő pusztán, vagyis a volgai bolgárok lakóhelyétől délre foglalt magának területet. A Volga és az Urál folyó között találkozott velük, pontosabban a helyben maradt magyarokkal, azaz a baskírokkal, a 922. évben AHMAD IBN FADLÁN a volgai bolgárokhoz utaztában (CZEGLÉDY 1943).

Tudni való, hogy a besenyők szállása eredetileg az Etil folyónál, valamint a Jejik folyónál volt, s határosak voltak a kazárokkal és az úgynevezett úzokkal. De ötven évvel ezelőtt az említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el. A besenyők pedig elmenekülvén szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepülhetnének, és eljutván a ma birtokukba levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket s letelepedvén azon, és urai ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 37).

A besenyők szállása eredetileg az Etil [Volga] és a Jejik [Urál] folyónál [e kettő között] volt, s [lakóhelyük] határos volt a kazárokéval és az oghuzokéval. Ötven évvel ezelőtt [KONSTANTINOS ideje előtt] az oghuzok és a kazárok egyesített erőikkel elűzték a besenyőket, és szálláshelyüket a mai napig [KONSTANTINOS idejéig] az oghu-

zok lakják. A besenyők elmenekültek, és eljutván az általuk ma is [KONSTANTINOS idején] birtokolt földre, kiűzték onnan az ott lakó türkőket [magyarokat], és birtokosai ama földnek a mai napig, ötvenöt esztendeje.

Az első két mondat a 900. év körüli idők történeteit beszéli el. A harmadik mondat ellenben a 840. évben történetekre hivatkozik. Ennélfogva időhatározói (ma, mai napig, ötvenöt esztendeje) nem a szóban forgó mondat állításaihoz illők.

A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkők laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: első folyó az úgynevezett Baruch, második folyó az úgynevezett Bug, harmadik folyó az úgynevezett Trullos, negyedik folyó az úgynevezett Prut, ötödik folyó az úgynevezett Szeret (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 38. 66–71).

A besenyők [szállás]helye, melyen abban az időben [nem KONSTANTINOS jelenében] a türkők [magyarok] laktak, az ott kanyargó folyókról kapta nevét. A folyók neve [görögösen]: Baroukh, Koubou, Troullos, Broutos, Seretos.

Nézetünk szerint itt két, különböző időre vonatkozó állítás került egymás mellé. *Első*: a besenyők szállása, melyen „abban az időben” a magyarok laktak, az ott kanyargó folyókról kapta nevét. Úgy gondoljuk, hogy itt a Volga–Urál folyó közötti szállásról van szó, melyre KONSTANTINOS más helyeken (38. 3–13; 38. 24–31; 40. 13–27) *Lebedia*, *Atelkouzou* és *Etel kai Kouzou* néven hivatkozik. *Második*: A folyók neve (magyarosan) Bor (Dnyeper), Kupa (Déli-Bug), Túr (Dnyeszter), Prut, Szeret. E folyók a kelet-európai pusztá nyugati felében kanyarognak. E területet, a Dnyeper–Szeret közötti pusztát a besenyők a 900. év táján foglalták el.

Forrásunk 40. fejezete (7–13. és 13–27. sor) a bolgárok és a besenyők magyarok elleni szövetségéről ad hírt.

Ezután Leon, a Krisztus-szerető és dicső császár hívására átkelven a Dunán és megtámadván Symeont. Teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 40. 7–13).

[Magyarjaink] VI. LEON szövetségeseiként átkeltek a Dunán, és megtámadták a [dunai] bolgárokat. Fejedelmüket, I. SIMEONT is megszorongatták, majd visszatértek saját földjükre. „Abban az időben” [a leírt események idején] [görögösen] LIUNTIKA, ÁRPÁD fia volt a vezetőjük.

Miután azonban Symeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türkőket. És amikor a türkők hadjáratra mentek, a besenyők Symeonnal a türkők ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátraha-

gyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkők visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak, s amelyet, mint mondtunk, a folyók fenti elnevezése szerint neveznek. Azt a helyet pedig, amelyen a türkők korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéől Etelnek és Küzünek nevezik, s mostanában a besenyők lakják. A türkők pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most is laknak. (KONSTANTINOS in MORAVCSIK 1950: 40. 13–27).

Miután SIMEON újfent békét kötött a bizánci császárral, szövetkezett a besenyőkkel a türkők [magyarok] ellen. Amikor a türkők hadjáratra mentek, a besenyők és SIMEON [hadai] feldúlták a türkők szállását. Miután a türkők visszatértek, és látták a pusztítást, letelepedtek ama földön, ahol ma is [KONSTANTINOS idejében] laknak, melyet, „a folyók fenti elnevezése szerint neveznek”. [A legközelebbi „fenti” szövegrész, ahol folyókról (Baroukh, Koubou, Troullos, Broutos, Seretos) esik szó, a 38. fejezet 66–71. sora.] Ama helyet, ahol a türkők korábban laktak, az ott kanyargó folyó nevéől Etelnek és Küzünek [Etel kai Kouzou] nevezik, s mostanában [KONSTANTINOS idejében] a besenyők lakják. A besenyők által elűzött türkők elmentek, és letelepedtek ama földön, melyen most is [KONSTANTINOS idejében] laknak.

E helyen vélhetően két, más-más időben lezajlott esemény került egymás mellé.

Első: a magyarok (a 895. évben) Bizánc szövetségeseiként jelentős csapást mértek a bolgárokra, majd visszatértek saját földjükre, hihetőleg a Kárpát-medencébe. A hadjáratot ÁRPÁD fia vezette, akit KONSTANTINOS LIOUNTIKA névvel illet. Személyével kapcsolatban csak találgatni tudunk. UNGVÁRY (2012) JUTOCSÁVAL azonosítja.

A 895. évi balkáni hadjáratot magyarjaink már új hazájukból indították. Bizánc, illetve VI. Leon (886–912) megbízottja, NIKETAS SKLEROS, és a magyarok főemberei, ÁRPÁD és KUSANES (KUSÁNY) az Al-Dunánál, talán a Vaskapu alatt találkoztak (a 894. vagy a 895. évben), s kötöttek szövetséget a bolgárok ellen.

Az *Annales Fuldenses* 895., illetve 896. évi bejegyzése a szóban forgó viszálykodásról ekként ad hírt (DARVAS 2019). (Figyelemre méltó, hogy e forrás a magyarokat és a bolgárokat azonos eredetűnek, vagyis testvérnépnek mondja.)

Az avarok megtámadták a bolgárok határvidékeit; ám azok eléjük vágtak, és seregük nagy részét elpusztították.

A görögök pedig ugyanebben az évben békét kötnek az avarokkal, akiket magyaroknak [ungari] mondanak; a velük azonos eredetű bolgár népet ez a görögök ellen hangozta, ellenséges hadműveletet indítanak velük szemben, és egész tartományukat feldúlják, egészen Konstantinápoly kapujáig. Ennek megbosszulására a görögök hajóikat ravaszul az avarok elé küldik, és a Dunán túlra, a bolgárok országába szállítják át

őket. Azok pedig átszállítva erős csapattal megtámadták a bolgárok népét, és igen nagy részüket lekaszabolva a halálnak adták át. Ezt meghallva a portyázásban álló bolgárok a legnagyobb sietséggel rohannak vissza, hogy megszabadítsák hazájukat a támadó ellenségtől; ám miután csatát kezdeményeztek, rögtön le is győzték őket – és újra hasonló erőfeszítéssel próbálva visszavágni, másodszor is győzelem híján maradtak.

I. SIMEON (893–927) és a besenyők szövetsége mondvacsinált esetnek látszik. A tudósító vélhetően így próbálta összekötni az egyébként egymáshoz nem kapcsolódó, különböző idejű eseményeket.

Második: a magyarok Volga és Urál folyó közötti szállásait (a 840. évben), a hadjáratban lekötött fő seregrész távollétében, feldúlják a besenyők. A magyarok ennek nyomán felkerekednek, és elhagyják lakóhelyüket, „Etelküüz”, vagyis a Volga és az Urál folyó közötti pusztát. Vándorlásuk végén letelepednek a Kárpát-medencében.

A szóban forgó események leírása ellentmondásos. SIMEONNAK, illetve a dunai bolgároknak aligha volt részük a Volga–Urál folyó közötti harcokban. Ama helyet pedig, ahol a magyarok a 950. év táján laktak, vagyis a Kárpát-medencét, aligha nevezték – legyen szó bármelyik említett vízfolyásról – „a folyók fenti elnevezése szerint”. És a besenyők sem a 950. év táján laktak a Volga és az Urál folyó közén.

Összegzés

KONSTANTINOS kusza híradása hibákat, kibogozhatatlannak tűnő ellentmondásokat is magában foglal. Ha azonban beszámolójának tételeit átrendezzük, a magyarok történetének nagyjában-egészében hihető elbeszélését olvashatjuk.

A tudósítás lényegét, illetve az ezzel kapcsolatos legfontosabb kiegészítő ismereteket ekképpen foglalhatjuk össze.

A magyar nép a történelem színpadára lép (39; 40: 3–7) – A kazárok kötelékében élő kavarók, avagy bolgárok körében (a 837. évben) lázadás tör ki a kazár vezetés ellen, és az ennek nyomán támadt belháborúban a kormányzati erők kerekednek felül. A felkelők egy része elesik a harcokban, más részük elmenekül, és a velük közös sorsot vállaló szabarokkal együtt letelepszik a „besenyők földjén”. Nevezetesen ott, ahol a besenyők később (a 840. évtől) laktak. E területet illeti a császár a magyarok első ügyekezőjének személyneve nyomán Lebedia névvel. S a híradásból azt is kihámozhatjuk, hogy e terület a Volga (Atel, Etel) és az oghuzok (birtokai) között fekszik. A szóban forgó területre hivatkozik a császár az elhibázott „Atelkouzou”, illetve „Etel kai Kouzou” szókapcsolattal.

Mivel a kavarók „a háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak” (nem különben nyomós ok lehetett ELEVED származása s tekintélye), őket emelték az első törzsek rangjára. Három törzs a kavaróké: Nyék, Megyer és Kürtgyarmat. Négy törzs a szabaroké: Tarján, Jenő, Kér és Keszi.

A magyarok Levediában (38: 3–13, 13–19, 31–55) – Magyarjaink Kazáriához közel szereznek maguknak lakóhelyet. Ama vidéken, melyet KONSTANTINOS a magyarok tekintélyben első ügyekezőjének neve nyomán Lebedia névvel illet. E helyen kanyarog a Szamara folyó (Khidmas, avagy Khingilous). A magyaroknak hét törzse van, és még nem választottak maguknak fejedelmet. Ügyekezők, azaz seregvezérek, törzsi vezetők irányítják őket.

Magyarjaink „együtt laknak” a kazárokkal három esztendeig, és a két népet szövetséges viszony köti egymáshoz. A szövetséget a kazárok házassággal is megerősítik. ELEVED, a magyarok első ügyekezője nemes kazár nőt kap feleségül.

A szövetségkötésről szóló tudósítás történetünk leginkább bőbeszédű, s egyszerűsmind leginkább bizonytalan szakasza. Kazária fejedelme, mondja KONSTANTINOS, magához hívatta ELEVEDET, s hűbéres szövetséget ajánl a magyaroknak. ELEVED elfogadja a szövetséget, az alárendelt szerepet azonban nem. Eddig az elbeszélés hihető, a továbbiak hitele azonban vitatható. ELEVED maga helyett fiát, ÁLMOST, illetve annak fiát, a 837–840. táján még bizonyosan kiskorú ÁRPÁDOT ajánlja a fejedelmi tisztségre. A magyarok pedig, állítja a császár, utóbbit emelik maguk fölé.

A besenyő támadás (38: 19–23, 24–31, 55–56; 37; 40: 13–27) – Forrásunkban a besenyők és a magyarok viszálykodása újra és újra terítékre kerül, nem kevesebb mint hat alkalommal.

A besenyők (a 840. esztendőben) összecsapnak a kazárokkal. Legyőzetván „kénytelenek” a magyarok földjén letelepedni. A hadjáratban lekötött fő seregrész távollétében feldúlják magyarjaink szállásait. A magyarok népessége a pusztítás (és vélhetően megosztottsága) nyomán két részre szakad. Az egyik csoport (a szabarok egy része) keletre, Perzsia vidékére megy. Pontosabban visszatér korábbi lakóhelyére, a Keleti-Kaukázus északi előterébe, a Kuma folyó vidékére. A másik csoport pedig elindul, hogy birtokba vegye (előbb a Szamara és a Cseremsan folyó közötti tartományt, utóbb pedig) a Kárpát-medencét. Vándorútjukról azonban jószerével csak a magyar hírmondók elbeszélése alapján tájékozódhatunk.

Ó-Magyarországtól Magyarorszáig

A magyarok, ANONYMUS jelentése szerint, a 884. évben keltek útra. A kavarók (cowari) azonban, a *Salzburgi évkönyv* bejegyzése szerint, már a 881. esztendőben a Bécsi-medence területén hadakoztak. A KÉZAI által megadott időpont – ő a 872. évre teszi a magyarok bejövetelét – közelebb állhat a

valósághoz. Ahogyan ez népek költözése esetében lenni szokott, a magyarok népességének egy része visszamaradt a Szamara folyó táján Ó-Magyarország (Magna Hungaria) területén. A mongol hódítás idején e magyarok eltörökösödtek, s ma baskortoknak nevezik magukat.

Nem valószínű, hogy magyarjaink nyomban a besenyő támadás után útra keltek volna nyugat felé. S az sem valószínű, hogy ne küldtek volna kémlelőket, előőrsöket, felderítendő választott új hazájuk viszonyait, előkészítendő a bevonulást. Mindezekről azonban hírmondóink beszámolóiban nem esik szó, s ha mégis, nem tudjuk időponthoz kötni az eseményeket.

KÉZAI a Volga–Urál folyó közétől a Kárpát-medencéig vezető útról nyúlfarknyi leírást ad. A magyarok, mondja szerzőnk, a besenyők és a fehér (keleti) kunok földjén átvonulva Susdaliába, Rutheniába és a fekete (nyugati) kunok birtokaira nyomulván, végül említésre méltó veszteségek nélkül a Tiszáig jutottak.

A száználcz nemzetségből osztán kiválogatták a hadra erős férfiakat, mindegyikből tizezer fegyverest szedvén, s a többit Scythiában hagyván, hogy országukat az ellenségtől őrizték. S emelt zászlókkal megindulván a besenyők és fehér kúnok földén átvonulának; azután Susdaliába, Rutheniába és a fekete kúnok földre nyomulván, végre minden kár nélkül, az említett népek ellenére, a Tisza vizéig jutának. Melly tartományt körültekintvén az egész községnek tetszett, hogy ne menjenek tovább barmaikkal és cselédekkel; mert feleségeikkel, sátrakkal és szekerekkel szállottak vala ki országukból (KÉZAI in SZABÓ 1862: I. II. 2).

Amikor pedig a hunoknak is nevezett székelyek (vagyis a Kárpát-medencei avarok) értesültek a magyarok bejöveteléről – mondja KÉZAI (I. IV. 6; lásd fentebb) –, eléjük mentek Ruténia (a Kijevi Rusz) határához.

ANONYMUS állítása szerint a Hetumoger (Hétmagyar) névvel illetett hét fejedelmi személy, vagyis a törzsi vezetők tanácsot tartván úgy döntöttek, Pannoniába költöznek. Nevezett helyről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, ATILA király földje volt. ATILA itt kétségtelenül az óbolgár uralkodó, akinek ivadékatól ÁLMOS vezér, ÁRPÁD apja származott. Szabad akarattal és egyetértéssel vezérül választották maguknak ÁLMOST, és pogány (szkíta) szokás szerint szavukat vérrel megpecsételt esküvel erősítették meg.

ÁLMOS sorsáról bizonyosat nemigen állíthatunk. A *Képes Krónika* szerint Erdőelve (Erdély) országában megölték (KÁLTI in GERÉB 1993: 28). Csupán feltételezés, hogy övéi feláldozták.

Magyarjaink – folytatja ANONYMUS – a 884. esztendőben kerekedtek fel szövetséges népek sokaságával. Útjuk sok napig pusztaságokon át vezetett. Az Etyl (Volga) folyón tömlőkön úsztattak át. Ruscia (a ruszok) birtokait ama részen érték

el, melyet Susudal (Szuzdal) névvel illetnek. Majd Rutheniába (Kijevi Rusz) érkez-
vén egészen Kyeu (Kijev) városáig jutottak. A Denep (Dnyeper) folyón áthajózva
meg akarták hódítani Rutheniát. A kijevi vezér cuman (kun) szövetségeseitől kért
segítséget. Amikor azonban magyarjaink megszalasztották a kunok seregét, majd
megrohanták a várost, a kijeviek békét kértek. S latba vetvén javaikat is, Pannonia
földjét magasztalva próbálták rávenni magyarjainkat, álljanak tovább. Szavaik sze-
rint nevezett tartományt sclavi (szlávok), bulgarii (bolgárok), blachii (bulak bolgá-
rok) és a rómaiak pásztora (a frankok és hűbéreseik) lakják. Az említett kunok ön-
ként meghódoltak, s csatlakoztak a magyarokhoz, és a ruténok közül is sokan.

A költözés következő, jelentősebb állomása Lodomer (Volodimir-Volinszkij), és
azután Galicia (Halics) városa volt. A halicsiak is azt kérték magyarjainktól, Panno-
niát szállják meg, mely előbb ATTILA király földje volt. Halála után birtokait a ró-
mai fejedelmek foglalták el a Dunáig, és oda pásztoraikat helyezték. E helyen az
avarok fejedelméről van szó. Nem tudjuk, neve valóban ATTILA, azaz FEJEDELEM
volt-e. (ATTILA, óbolgár uralkodó megszólítását a germánok alkalmasint a mongol
эзэн – edzen: fejedelem – szóból ferdítették.)

A költözés bizonyára éveket vett igénybe. A kisebb folyókon nyilván átgázoltak,
a Volgán tömlőkön úsztattak át, a Dnyeperen áthajóztak. ANONYMUS tudósítása oly-
kor utal a menet közben tartott pihenőkre. Kijev városát például a második héten
kezdték vívni. Lodomer alatt három hétig időztek, Galicia városánál egy hónapig. S
ha komolyan vesszük ANONYMUS állítását – „a ruthénok földjét meghódíták; fizesse-
nek esztendőnként tízezer márká aranyat” –, akkor a Kijevi Rusz néhány évig adófi-
zetőjük lehetett.

A Duna és a Tisza között elterülő földet – állítja ANONYMUS – Keanus Magnus
(KRUM, 803–814), Bulgária ura szállta meg a ruthénok és polonok földjéig, és lakosul
sclavokat és bolgárokat tett oda. A Thiscia (Tisza) és Erdeuelu (Erdély) felé elterülő
Igfon erdeje (Erdélyi-középhegység) közé eső területet pedig a Morus (Maros) és a
Zomus (Szamos) folyóig MOROUT (Marót) vezér foglalta el; e földet a Cozar (kazár)
nevű nép lakta. A Morus folyótól Urschia (Orsova) váráig terjedő uradalom a GAAD
nevű vezéré volt, aki Bundryn (Vidin) várából jött, s nevezett területet kunok segítsé-
gével vette birtokba. Magyarjaink a Houos erdőn (Havas erdő: Kárpátok) keresztül
Hungaria határáig a Hung (Ung) részekre szálltak. ÁLMOS vezér pedig még életében
vezérré tette fiát, ÁRPÁDOT Hung várában.

A mondottakat nemigen tudjuk kiigazítani vagy kiegészíteni, mert más források
a magyarok ezen költözéséről részletekkel nem szolgálnak, a vonulás útvonaláról
pedig semmit sem tudnak. Állomásai közül is csak Kijevről emlékeznek meg (Fe-

RINCZ 2015). A Dnyeper–Szeret vidékének birtokbavételéről viszont nemzeti hagyományunk nem szól. Évkönyveinkben stb. nem találunk erre utaló adatokat. Magyarjaink, ez látszik leginkább valószínűnek, sohasem laktak nevezett területen. (Kijev hűségét – ha valóban évpénzt fizetett magyarjainknak – biztosíthatta egy kisebb helyőrség, illetve egy helyi hűbéres főember.)

A magyarok, ANONYMUS jelentése szerint, a 884. évben keltek útra. A kavarók (cowari) azonban, a *Salzburgi évkönyv* bejegyzése szerint, már a 881. esztendőben a Bécsi-medence területén hadakoztak. A KÉZAI által megadott időpont – ő a 872. évre teszi a magyarok bejövetelét – közelebb állhat a valósághoz.

Ahogy ez népek költözése esetében lenni szokott, a magyarok népességének egy része visszamaradt a Szamara folyó táján, Ó-Magyarország (Magna Hungaria) területén. A mongol hódítás idején, ha nem korábban, e magyarok eltörökösödtek, s ma baskortoknak nevezik magukat.

Amint BENDEFY (1941, 1942) kimutatta, muszlim szerzők tudósítása nyomán, egy időben két „magyarok lakta” terület létezett Kelet-Európában. Nevezetesen a baskírmagyarok Szamara folyó vidéki országa, valamint – ahogyan a szerző nevezi őket – a kummagyaroké, avagy kaukázusi magyaroké. A Kubány, Kuma és Manyics vidékén (vagyis a Doni Magyarországon) visszamaradt keleti bolgárok, avagy ötogurok a mongol hódítás idején szétszóródtak, más népek közé keveredtek. A baskírmagyarok a 13. századtól a Belaja folyó környezetében élnek. Népi nevük alighanem az elferdített törökös besogur (ötogur) szóban gyökerezik.

Kik voltak ama szövetséges népek, melyeknek sokaságáról ANONYMUS megemlékezik, nevüket azonban nem említi, nem tudjuk. Lehetek közöttük törökös származású nemzetségek, pl. barszilok (bercelek, varsányok), berendzsek (berények), bulakok, valamint szkíták, pl. eszkilek, kazárok, vagy az oghuzok: kipszakok, kunok, ujgurok (palócok) kötelékéből kiszakadt kankarok stb. A Kijev városánál csatlakozott kunok is inkább besenyők, pontosabban kankarok lehettek.

Vége a magyarok cselekedeteinek

A magyar honfoglalásról kialakult, hagyományos történeti képet időszerű tehát újragondolni, és komolyan számolni azzal a realitással, hogy a magyarok legkésőbb a 9. század közepe tájától nemcsak jelen vannak a Kárpát-medencében, de katonailag is számításba vehető (és veendő) erőt képviseltek. Azaz a magyar honfoglalás nem egyetlen, a 19. századi történetírók által romantikusan kiszínezett, nagy tömegeket megmozgató aktus, hanem több évtizeden át, folyamatosan – ezért még a kortárs krónikásoknak is szinte észrevétlenül – zajló, hosszú eseménysor volt, amelynek 895–896 nem a kezdő, hanem a befejező dátuma! (SZÓKE 2014).

KÉZAI szerint a magyarok a 872. esztendőben jöttek be „ismét” Pannoniába. A vezérkar, „a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak” ANONYMUS szerint a 884. évben indult útnak Ó-Magyarországból. ÁRPÁD neve először a 894–895. év eseményeivel kapcsolatban bukkan fel Kárpát-medencei hírekkel kapcsolatban.

ELEVED (ANONYMUS munkájában ÜGYEK), a Turul nemzetség sarja, ATILA óbolgár uralkodó leszármazottja, a magyarok első ügyekezője a 803. év táján született. ANONYMUS szerint a 819. évben nejlül vette EMES anyánkat, a szabar Jenő törzs vezérének leányát. Utoljára ANONYMUS ad hírt ELEVEDRŐL, de nem bizonyos, hogy a tudósításában szereplő ELŐD, SZABOLCS atyja és ÜGYEK egyazon személy.

ELEVED fia ÁLMOS, a magyarok első fejedelme a 820. év táján született – a törzsi vezetők a 838. év táján emelték maguk fölé –, s a 895. év táján tért meg őseihez.

ÁLMOS fia ÁRPÁD a 836. esztendő táján született, és alkalmasint a 895. évben lett a magyarok fejedelme. ANONYMUS szerint a 907. évben költözött el e világból.

Eddig és nem tovább követtük nyomon a magyarok cselekedeteit. A folytatást valaki másnak kell majd megírnia.

Források

ÁDÁM, L. (2020): *Jászok. A szkíták hihető története*. Budapest.

ÁDÁM, L. (2021): *Kankarok és szakaurak. A szkíták hihető története*. Budapest.

ÁDÁM, L. (2022): *Nyelv- és őstörténet*. Budapest.

ADORJÁN, I. (1988): *Muzulmánok a magyarok közt. A kezdetektől az Árpád-kor végéig*. Elektronikus kiadás. Székesfehérvár.

ALEMANY, A. (2000): Sources on the Alans. A Critical Compilation. In DI COSMO, N. and SINOR, D. (eds): *Handbook of Oriental Studies*. Section 8. Uralic & Central Asian studies. Vol. 5. Leiden–Boston–Köln.

AMMIANUS MARCELLINUS in EYSENHARDT, F. (1871): *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri*. Berolini.

AMMIANUS MARCELLINUS in PIRCHALA, I. (1916): Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. I. kötet. *Görög és latin remekírók*. Budapest.

AMMIANUS MARCELLINUS in PIRCHALA, I. (1917): Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. II. kötet. *Görög és latin remekírók*. Budapest.

ANONYMUS in SZABÓ, K. (1860): *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Pest.

Артамонов, М. И. (1962): *История хазар*. Ленинград.

- AVENTINUS, I. in GUNDINGLIO, N. H. (1710): *Ioannis Aventini Annalium Boiorum. Libri VII. Cum doctissimorum virorum quibuscumque editionibus collati, emendatius auctiusque excusi, Quibus eiusdem Aventini abacus simul ac perrarus Francisci Guillimani de Helvetia su rebus Helvetiorum tractatus.* Lipsiae.
- BACHRACH, B. S. (1973): A History of the Alans in the West. From Their first Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages. In UNGER, L. (ed.): *Minnesota Monographs in the Humanities.* Volume 7. Minneapolis.
- BALOGH, L. (1988): A Jenő törzsnév eredetéről. *Magyar nyelv* 84: 477–480.
- BALOGH, L. (1993): A titokzatos eunedubelia titka. *Névtani Értesítő* 15: 29–31.
- BENDEFY, L. (1941): *Kummagvaria.* A kaukázusi magyarság története. Budapest.
- BENDEFY, L. (1942): *A magyarság kaukázusi őshazája.* Gyeretyán országa. Budapest.
- BERECZKI, G. (1986): *A magyar nyelv finnugor alapjai.* Kézirat. 6. változatlan kiadás. Budapest.
- BERTA, Á. (1996): Magyar törzsek és törzsnevek. Pp. 17–28. In Honfoglalási emléknepok. Tudományos konferencia a Honfoglalás 1100. évfordulója emlékére a JGYFT Történettudományi Tanszékén. *Belvedere kiskönyvtár* 9. Szeged.
- Бубенок, О. Б. и Радивилов, Д. А. (2004): Народ ал-арсийа в Хазарии (из истории хазаро-хорезмских связей). Pp. 5–18. In Михеев, В. К. (гл. ред.): *Хазарский альманах.* Том 2. Киев, Харьков, Москва.
- CHRONOGRAPHUS ANNI CCCLIII in MOMMSEN, TH. (1892): xv. Liber generationis. Pp. 78–140. In *Chronica minora. Saec. IV. V. VI. VII. Volumen I. In Monumenta Germaniae Historica inde ab anno quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum.* Auctorum antiquissimorum tomus IX. Chronicorum minorum saec IV. V. VI. VII. Vol I. Berolini.
- CZEGLÉDY, K. (1943): Magna Hungaria. *Századok* 75 (7–10): 277–306.
- CZEGLÉDY, K. (1969): Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. In LIGETI, L. (szerk.): *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 8. Budapest.
- CZEGLÉDY, K. (1985): Magyar őstörténeti tanulmányok. In SCHÜTZ, Ö. és APOR, É. (szerk.): *Budapest oriental reprints.* Series A 2 [3]. Budapest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1864): *A magyar nyelv szótára.* Második kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1874): *A magyar nyelv szótára.* Hatodik kötet. Budapest.
- DARVAS, M. (ford.) (2019): Fuldai évkönyvek. *Annales Fuldenses.* In *A Magyarságkutató Intézet Kiadványai* 5. Budapest.

- DIONYSIOS O PERIEGETES in HOLSTEN, L. (1828): Descriptio periegesis Dionysii. In BERNHARDY, G: *Dionysius Periegetes. Graece et Latine. Pars prior. Geographi Graeci minores. Volumen primum.* Lipsiae.
- DUNLOP, D. M. (1967): *The History of the Jewish Khazars.* New York.
- DÜMMERTH, D. (1973): Álmos fejedelem mítosza és valósága. *Magyar Történelmi Szemle* 4 (3): 245–270.
- ERDÉLYI, I. (2008): A „kettős honfoglalás” hipotézise, és ami körülötte van. *Eleink* 1 (13): 52–58.
- FARKAS, L. (1935): Kézai és a magyar krónikák. *Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.* 28. szám. Szeged.
- FERINCZ, I. (2015): Nyesztor-krónika. Poveszty vremennih let. Régmúlt idők elbeszélése: honnan ered Rusz föld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld. Pp. 15–228. In BALOGH, L. és KOVÁCS, SZ. (szerk.): Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 30. Budapest.
- FLORIANUS, M. (1883): Chronica Hungarorum. I Magistri P. Belae regis notarii. II Magistri Simonis de Keza Gesta Hungarorum. III Chronicon Pictum Vindobonense. *Historiae Hungaricae fontes domestici.* Pars prima. Scriptores. Volumen II. Lipsiae.
- FUTAKY, I. (1999): Berény. Szó- és szólásmagyarázatok. *Magyar Nyelv* 95 (2): 203.
- GOLDEN, P. B. (1980): *Khazar Studies.* An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazar. Volume 1. Budapest.
- GOLDEN, P. B. (1992): *An Introduction to the History of the Turkic Peoples.* Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden.
- GROOT, J. J. M. DE in BAKAY, K. (ford.) (2006): *Hunok és kínaiak.* A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban – kínai források alapján. Budapest.
- GYÁRFÁS, I. (1870): *A jász-kunok története.* Első kötet: Az ősidőktől kezdve a magyaroknak Ázsiából kiindulásaig.884-ig Kr. u. Kecskemét.
- GYÁRFÁS, I. (1873): *A jász-kúnok története.* Második kötet: Kr. u. 884–1301-ig. Kecskemét.
- GYÖRFFY, GY. (1986): Julianus barát és Napkelet fölfedezése. *Magyar ritkaságok.* Budapest.
- HAJDÚ, P. (1962): *Finnugor népek és nyelvek.* Budapest.
- HAJDÚ, P. (1966): *Bevezetés az uráli nyelvtudományba (a magyar nyelv finnugor alapjai).* Budapest.

- HÓMAN, B. (1925): *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest.
- HONTI, L. (2001): Hol és milyen uráli/finnugor „ősnyelvet” beszéltek távoli eleink? (Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban.) *Magyar Nyelvjárások* 39: 13–32.
- HONTI, L. (2021): Válasz Csihák György írására. Response to György Csihák’s writing. *Magyar Tudomány* 182 (7): 963–968.
- JORDANES in MOMMSEN, TH. (1882): *Romana et Getica*. Berolini.
- IOSEPHUS FLAVIUS in BEKKER, I. (1855): *Flavii Iosephi Opera omnia*. Volumen primum. Lipsiae.
- ISTVÁNOVITS, E. és KULCSÁR, V. (2018): „...aligha állhat nekik bármely csatarend el-
lent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósza András Múzeum Kiadványai 74. *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 5. Nyíregyháza–Szeged.
- IUSTINUS, M. I. in IEEP, I. (1859): *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma*. Lipsiae.
- JORDANES in BOKOR, J. (1904): A gótok eredete és tettei (De origine actibusque getarum). Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Bokor János. In GOMBOS, F. A. (szerk.): *Középkori krónikások*. III. Jordanes. Brassó.
- JUHÁSZ, P. (2016): Nomád szállásváltások. Besenyők és magyarok. *Belvedere Meridionale* 28 (4): 83–93.
- JUHÁSZ, P. (2017): Baskírok és magyarok a muszlim forrásokban. *Belvedere Meridionale* 29 (2): 133–139.
- JUHÁSZ, P. (2019): *Anonymus: fikció és realitás*. Az Álmos-ág honfoglalása. [Szeged.]
- JUHÁSZ, P. (2020): *A steppe tengeréről a Kárpátok szívére*. Lehetett-e szerepe a steppei török törzsszövetségeknek a magyar népalakulásban? Doktori értekezés. Szeged.
- KÁLTI, M. in GERÉB, L. (1993): Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. In TARJÁN, T. (szerk.): *Heti Klasszikusok*. Budapest.
- KAO CH’Ü-HSÜN (1960): The Ching Lu Shen Shrines of Han Sword Worship in Hsiung-nu Religion. *Central Asiatic Journal* 5: 221–232.
- KATONA-KISS, A. (2010): A bolgár kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (1–2): 168–214.
- KATONA-KISS, A. ([2019]): Az oguz és a besenyő történelem sarokpontjai a 8–9. században. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új Sorozat X–XI, 2015–2016: 73–99.

- KESZI, T. (2017): Levedia, the egg of Columbus and what follows. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 2: 29–55.
- KÉZAI, S. in SZABÓ, K. (1862): *Kézai Simon mester Magyar krónikája*. Pest.
- KMOSKÓ, M. (2007): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 23. Budapest.
- KOHN, S. (1879): Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. Első közlemény. *Történelmi tár*: 630–671.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. (1950): Bíborbanszületett Konstantín. A birodalom kormányzása. Budapest.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. and JENKINS, R. J. H. (1967): Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio. *Corpus fontium historiate Byzantinae*. Vol. 1. Washington.
- KRAUSZ, S. (1898a): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia* 9 (1): 9–27.
- KRAUSZ, S. (1898b): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. (Második közlemény.) *Ethnographia* 9 (2): 109–118.
- KRAUSZ, S. (1898c): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. (Harmadik közlemény.) *Ethnographia* 9 (3): 197–203.
- KRAUSZ, S. (1898d): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. (Negyedik közlemény.) *Ethnographia* 9 (4): 293–305.
- KRAUSZ, S. (1898e): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. (Befejező közlemény.) *Ethnographia* 9 (5): 348–354.
- KRISTÓ, GY. (szerk.) (1995): A honfoglalás korának írott forrásai. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*. 7. Szeged.
- LÁSZLÓ, GY. (1944): A honfoglaló magyar nép élete. Második kiadás. *Népkönyvtár* 4. sz. Budapest.
- LÁSZLÓ, GY. (1970): A „kettős honfoglalás”-ról. *Archaeologiai Értesítő* 97: 161–190.
- LÁSZLÓ, GY. (1978): *A „kettős honfoglalás”*. [Budapest.]
- LÁSZLÓ, GY. (1988): *Árpád népe*. Budapest.
- LECOQ, P. (1997): *Les inscriptions de la Perse achéménide*. Traduit du vieux perse, de l’élamite, du babylonien et de l’araméen. Paris.
- LUKÁCSY, K. (1870): *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*. Eredeti örmény kútfők után. Kolozsvár.
- MAENCHEN-HELFEN, J. O. in KNIGHT, M. (1973): *The World of the Huns*. Studies in Their History and Culture. Berkeley, Los Angeles, London.

- MAKKAY, J. (1994): A magyarság keletkezése. 2. átdolgozott és bővített kiadás. *A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 48. Szolnok.
- MAKKAY, J. (1995): *Attila kardja, Árpád kardja*. Irániak, szarmaták, alánok, jászok. Szeged.
- MAKKAY, J. (2005): A székelyek. *Tractata Minuscula* 40. Budapest.
- MAKKAY, J. (2009): Indul a magyar Attila földjére. A Kárpátoktól le az Al-Dunáig. 2. átdolgozott és bővített kiadás. *Tractata Minuscula* 70–71. Budapest.
- MAKKAY, J. (2012): Hunok – avarhunok – várkonyok, és az avar Attila. Pp. 114–164. *In* Ekkehard Barát *in* Tulok, M. és MAKKAY, J. (ford.): Ekkehard Barát. Vita Waltherii Manu fortis. Erős kezű Valter története. Harmadik, átdolgozott és javított kiadás. *Tractata Minuscula* 80. Budapest.
- MORAVCSIK, GY. (1914a): A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38 (4): 280–292.
- MORAVCSIK, GY. (1914b): A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál. (Vége.) *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38 (5): 333–338.
- MORAVCSIK, GY. (1927): Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23 (1927): 258–271.
- MORAVCSIK, GY. (1938): A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. Pp. 173–212. *In* SERÉDI, J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Első kötet. Budapest.
- МОВСЕС ХОРЕНАЦИ в АРЕВШАТЯН, С. (ред.) (1990): «История Армении». Ереван.
- MÓZES CHORENEI *in* SZONGOTT, K. (1892): Nagy-Örményország története. Szamosújvár.
- NÉMETH, GY. (1930): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest.
- NÉMETH, GY. (szerk.) (1940): *Attila és hunjai*. Budapest.
- NÉMETH, GY. (1990): Húnok, bolgárok, magyarok. Törökök és magyarok I. Régi törökök. Pp. 27–38. *In* SCHÜTZ, E. és APOR, É. (szerk.): *Budapest oriental reprints*. Series A 4. Budapest.
- NEPARÁCZKY, E. (szerk.) (2020): Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés. *A Magyar-ságkutató Intézet Kiadványai* 20. Budapest.
- NEPARÁCZKY, E. (szerk.) (2022): Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés II. *A Magyar-ságkutató Intézet Kiadványai* 55. Budapest.
- PAN KU (班固) (1975): *Hansu* (漢書). Jen Siku jegyzeteivel (顏師古 注). Pejcsing.
- PAROŃ, A. and ANESSI, TH. (transl.) (2021): *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe*. *In* CURTA, F. and ZUPKA, D. (eds): *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Volume 74. Leiden, Boston.

- PAULER, GY. és SZILÁGYI, S. (szerk.) (1900): A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás ezredéves emlékére. Budapest.
- PAULUS in GOMBOS, F. A. (1901): A longobardok története (Historia langobardorum). In GOMBOS, F. A. (szerk.): *Középkori krónikások*. I. Paulus diaconus. Barassó.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1843): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. I. Lipsiae.
- PUSZTAY, J. (2020): A magyar nyelv eredetéről – másképp. Pp. 273–284. In NEPARÁCZKI, E. (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 20. Budapest.
- RAPOPORT, YU. A. (1991): Chorasmia I. Archeology and pre-Islamic history. *Encyclopedia Iranica* 5 (5): 511–516.
- ROHONYI, GY. (1896): *A honfoglalás története*. Budapest.
- SENGA, T. (2019): Néhány megjegyzés a Sabartoi asphaloi szintagma kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 115: 436–455.
- STRABON in KRAMER, G. (1847): *Strabonis Geographica*. Volumen II. Berolini.
- SZABADOS, GY. (2010): Ünődbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. Pp. 23–34. In CSÖRSZ RUMEN, I. (szerk.): *Ghesaurus*. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Budapest.
- SZABÓ, J. (2016): 'Magrebiták', úzok – 'kunok', berendek és besenyők. Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában. *Hadtörténelmi közlemények* 129 (1): 148–159.
- SZŐKE, B. M. (1999): A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok. Pp. 73–103. In FÜLÖP, É. M. és CSEH, J., KISNÉ (szerk.): *Tudományos füzetek* 11. Magyarok térben és időben. Tata.
- SZŐKE, B. M. (2014): A Karoling-kor a Kárpát-medencében. Pp. 7–117. In GERGELY, K. és RITOÓK, Á. (szerk.): *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest.
- THÚRY, J. (1896a): A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Első közlemény. *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye* 30: 677–692.
- THÚRY, J. (1896b): A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Második közlemény. *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye* 30: 778–803.
- THÚRY, J. (1896c): A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Harmadik és befejező közlemény. *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye* 30: 880–917.
- THÚRY, J. (1897a): Krónikáink és a nemzeti hagyomány. Irodalomtörténeti közlemények 7 (3): 275–296.
- THÚRY, J. (1897b): Krónikáink és a nemzeti hagyomány. (Befejező közlemény.) Irodalomtörténeti közlemények 7 (4): 398–423.

- THÚRY, J. (1898a): A székelyek eredete. *Erdélyi Múzeum* 26 (2): 65–87.
- THÚRY, J. (1898b): A székelyek eredete. (II. közlemény.) *Erdélyi Múzeum* 26 (3): 138–163.
- THÚRY, J. (1898c): A székelyek eredete. (III. közlemény.) *Erdélyi Múzeum* 26 (4): 195–216.
- THÚRY, J. (1898d): A székelyek eredete. (Befejező. közlemény.) *Erdélyi Múzeum* 26 (5): 241–247.
- TOLSZTOV, SZ. P. (1986): *Az ősi Chorezm*. Budapest.
- TÓTH, S. L. (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*. (A magyarság a 9–10. században.) Szeged.
- TÓTH, S. L. (2016): The Qavars (Qabars) and their Role in the Hungarian Tribal Federation. *Chronica* 12: 3–22.
- UNGVÁRY, J. (2012): Magyar őstörténet, magyar középkor. Tanulmányok. Pákozd.
- ZIMONYI, I. (2012): *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Elméletek az újabb irodalom tükrében. Szeged.